

ČASŤ X
SPIŠ V ROKOCH
RRRR – RRRR

Slovenský Spiš do roku 1750

Slováci sa ako autonómny subjekt v písomných dejinách Spiša objavujú (v porovnaní s inými regiónmi dnešného územia Slovenska) pomerne skoro. Ako sme spomenuli v úvodnej kapitole, samostatne vystupujú už v roku 1280, v listine kráľovnej Alžbety Kumánskej, ktorá ako nezávislá pani Spiša zrovnoprávňuje všetky národy tu žijúce (na jednej strane miestnych Slovákov a Maďarov a na strane druhej hostí Sasov a Vlachov) pri platení cirkevného desiatku. Na zavedenie nariadenia do života na Spiši mal osobne dozerať ostrihomský arcibiskup Vladimír.¹ Rovnako v poslednej tretine 13. storočia vystupuje v prameňoch *Provincia Sclavorum* (spoločenstvo Slovákov), ktorá bola spravovaná vlastným zvykovým právom, aj jej najvyšší predstaviteľ a sudca *Comes Sclavorum*.² Bolo len otázkou času, kedy sa slovenské obyvateľstvo prejaví v písomnostiach i vlastným jazykom.

Vernakulárne – národné jazyky začali prenikať do písomností v oblasti Spiša v neskorom stredoveku postutune. Už v 13. storočí a najmä v prvej polovici 14. storočia sa v písomnostiach začali objavovať geografické názvy v slovenčine, nemčine či maďarčine. Napríklad v listine z 28. mája 1290 sa uvádza názov potoku či riečky *Dubov*, ktorý znie slovensky. V inej listine z toho istého archívneho fondu Spišskej kapituly sa spomína istý vrch „mons Strva horka vocatum“.³ V druhej polovici 14. storočia sa už objavujú i celistvejšie nelatinské texty, predovšetkým v listinách, ale i v mestských knihách, spočiatku najmä nemecké. V polovici 15. storočia prenikajú do písomností

čoraz viac i kratšie české, respektíve slovakizovanou češtinou písané texty. Napríklad v rukopise pochádzajúcom zo Spiša, ktorý sa dnes spolu s ďalšími podobného osudu nachádza v knižnici v rumunskej Alba Iulii možno nájsť konštatovanie: „Tot konec z toho pisma.“⁴ Podobne konvolút, ktorý pôvodne vlastnil špitálsky kostol v Levoči a ktorého súčasťou je okrem iného i dielo Jána Milíča z Kroměříža, obsahuje slovné kustódy *geden*, *druhy*, *trzyety*, *cztyrty*.⁵

Prienik češtiny do úradných písomností najmä v druhej polovici 15. storočia súvisel s viacerými faktormi. Jedným z najdôležitejších, pokiaľ ide o mieru vplyvu bol dlhodobý pobyt husitov, českých žoldnierov Jána Jiskru na území Spiša a bratříkov. Ďalším z nich bolo pôsobenie česky hovoriacich laikov (pisárov, kazateľov, učiteľov) zdržujúcich sa na Spiši, ale nezanedbateľný vplyv mali i vracajúci sa študenti pražskej Karlovej univerzity, ktorí sa v univerzitnom prostredí priučili nielen jazyku, ale i vyhotovovaniu listín (čo bolo v uhorskej právnej praxi dlhodobo doménou kráľovskej kancelárie a inštitútu hodnoverných miest).⁶ Kým na západnom Slovensku bolo postupné prenikanie češtiny do písomností spôsobené prirodzenými hospodárskymi a spoločenskými vzťahmi s blízkou Moravou, k výraznejšiemu používaniu českého jazyka vo východnej časti krajiny (a teda i na Spiši) prišlo najmä v súvislosti s príchodom Jána Jiskru z Brandýsa a za pôsobenia jeho jednotiek na tomto území (pravda nemožno ho chápať ako jediný faktor). Aký veľký bol však jeho vplyv, možno tu dedukovať na

¹ Zuzana ORSÁGOVÁ: Alžbeta Kumánska (?1240 – ?1290), s. 313 – 314.

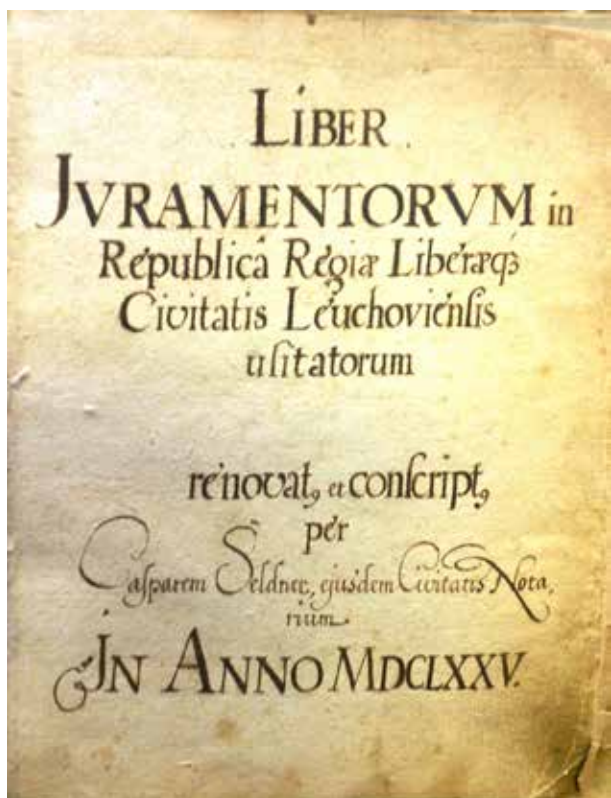
² Ján BEŇKO: Prechod severospišských osád z dedinského emfyteutického práva na mestské právo. In: *Spišské mestá v stredoveku*. Ed.: Richard MARSINA. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 33 – 34. Novšie interpretácie pozri Martin HOMZA: Vzťahy Spiša a Malopoľska od roku 1138 do roku 1241. In: *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 1998, s. 63 – 97.

³ Juraj ŠEDIVÝ: Stredoveká písomná kultúra na Spiši. In: *Historia Scepisii* 1, s. 502. Obe listiny pochádzajú z konca 13. storočia a zachovali sa vo fonde Súkromného archívu Spišskej kapituly.

⁴ Alba Iulia, Batthyaneum, II 79, fol. 185v. Citované podľa Juraj ŠEDIVÝ: Stredoveká písomná kultúra. In: *Historia Scepisii* 1, s. 502.

⁵ Alba Iulia, Batthyaneum, I 106, fol. 240v (*geden*), fol. 252v (*druhy*), fol. 264v (*trzyety*), fol. 278v (*cztyrty*). Citované podľa Július SOROKO: Stredoveké rukopisy na Spiši. In: *Spišské mestá v stredoveku*, s. 101 – 117 (tu s. 108).

⁶ K hlbšej analýze príčin udomácnovania sa češtiny v písomnom styku na Slovensku pozri napríklad štúdiu Branislav VARSÍK: *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*, vol. 1. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s. 5 – 88.

Obr. 1. XXX

Obr. 2. XXX

základe zachovanej korešpondencie niektorých miest. Za všetky uvedme ako príklad Bardejov, ktoré si kvôli korešpondencii s Jiskrovými hajtmanmi vydržovalo v rokoch 1455 – 1458 vlastného českého pisára Linharta z Uničova na Morave.⁷ A ako ukazuje mimoriadne veľké množstvo v bardejovskom archíve zachovaných českých listov a listín, v druhej polovici 15. storočia iste nebol jediným. Richtár a mestská rada v Bardejove si vymieňali listy predovšetkým s hajtmanmi sídlacimi v Mušine, Richnave, Kežmarku a na hradoch Plavči či Šariši, čo by len potvrdzovalo vyššie uvedenú tézu, že zvýšený podiel česky písaných listov na korešpondencii predovšetkým

východoslovenských (a teda i spišských) miest vyvolala práve potreba čo najefektívnejšieho dorozumenia sa. Odchodom Jiskrových jednotiek sa prejavil aj na poklese listovej produkcie mesta Bardejova po roku 1459.

V tomto kontexte zaujímavú informáciu nám zachoval levočský archívár Viktor Greschik vo svojej rukopisnej nemeckej kronike *Alt Leutschau in historischen Einzel-Darstellungen* z roku 1932. Skoncipoval ju na základe archívnych dokumentov, ku ktorým mal prístup, žiaľ nikde ich presnejšie necituje. Tvrdí, že v tom období (okolo polovice 15. storočia) bolo na Spiši mimoriadne veľa prívržencov husitského učenia (Greschik tu

⁷ Osoba tohto pisára doložená vo viacerých zachovaných listoch. (Citované podľa čítania a prepisu Václava Chaloupeckého, prispôbeného českému pravopisu). *Slovenský archiv, vol. 1 : Středověké listy ze Slovenska : Sbirka listů a listin, psaných jazykem národním* (ďalej len *Středověké listy*). Ed.: Václav CHALOUPECKÝ. Bratislava a Praha : Učená společnost Šafaříkova v Bratislavě a Československý státní ústav historický v Praze, 1937, s. 48, č. 47: „Milý pane Linharte, příteli milý! Službu vskazují tvé milosti v žádosti všeho dobrého! Prosim tvé milosti o ty listy, jest-li že jsou hotové, aby mi je poslal po tomto poslu, neb po ukazateli tohto lista.“ (Tomek z Ozepova žiada od Linharta z Uničova, mestského pisára v Bardejove dohodnuté listy a správy.) *Středověké listy*, s. 50, č. 50: „Slovutnému Linhartowi z Vnyczowa, písari v Bardiegowie“ píše Jan Tovačovský z Cimburka a z Jičina, že sa rád bude informovať o osobe, ktorá Linharta zaujíma a ak sa bude dať, pošle ju do Bardejova. Oba listy sú bez uvedeného dátumu, datované len približne do polovice 15. storočia. *Středověké listy*, s. 74, č. 84: „Múdrému a opatrnému muži panu Linhartowy v Bardiegowie, městskému písari, příteli milému“ píše 9. septembra 1455 „Sigmund Andrluk nebo Lapka“ a žiada ho, aby mu zadovážil od bardejovského richtára zapečatený list, na ktorom sa dohodli.

29.

Mlinárska Prísaha.

Ma. Prísaham ku Vianu Bobu že
w mojej teato službe a mlinárskem Zrade ku křezemu i od
Wschnosti mey a Mesta toboto sem prihati a zřizeni weni-
a pilne pokračowati wssudi a wšdicki w Dowolani mem spra-
wedliwe a poslušne se zachowawati: Mlin spolnosti a kazdeho
času waf se swotssi zachowawati, w celosti zachowawati, od štody
braniiti: Kamene wčas potrebni dostatečne křepati a potoni
po křepati otubi aneb co usse na to succ podle običege ku wici-
stěni kamene nasipati a dokud se to ne stane zadne a ničiege obi-
li na škodu lidem ne mleti, ale oto se starati abi gednemu kazde-
mu čloweku křezstobi do Mlina budto Vekar neb ussi posoo-
liti člowek, bořati, neb chudobni, mleti přinesel qebo zwoři budto
Wšenica, žito, Marcz, Si ad, pekne žemlěno bilo, tak že bise zadne
mu nie nestratilo, nepremenilo, neodspalo, neb nežanedbalo
ani skřze mne ani skřze mey čželedi ani ussebo křobokolwet:
Mesi ani že žbožim ani prazne nepremeniti, ani usse zadne
žalesnosti neciniti, ani to činiti nedopustiti; Ale sprawedliwe
wepřelikeš mne žworenich a oddanich wcecb tak obchazeti
abi lidem qe qich wlastne žboži bez čibi, bez řajřiti bez ořl ama-
ni spradliwe gednemu kazdemu bilo oddane w do domu oděla-
ne: židi do mlina nosicich slusnim poratkem ku mleti připri-
stěti žadneho duřbeni ani podle wile ani prawnosti, ne pred-
čahnuti, křome tak qestibi se to stalo žwile a dopustěni čloweka
tobo na křezembi poradel bil mleti: Tak tež wen w wězeni žiad ne
přoznqice žadnei ořobi budto bibila w Xade w Zlade aneb w in-
šem wqakem kolwet diawe sprawedliwe odmerati.

x cobi.

Obr. 3. XXX

prepája učenie Jána Husa s bratřikmi, ktorí pôsobili na našom území o polstoročie neskôr), a to rovnako spomedzi Nemcov i Slovákov. Bratřici vřaj na mnohých miestach verejne (len v Levoči tajne) slúžili svoje bohoslužby a mnohí obyvatelia stáli na ich strane a želali si ich vířazstvo. Len tak sa vřaj dá vysvetliť, že hřstka dobrodruhov a cudzincov mohla počas takmer celého jedného

storočia nerušene slavizowať severnú časť Uhorského kráľovstva – Horné Uhorsko.⁸ Táto formulácia Viktora Greschika je explicitnou ukážkou vtedajšieho vedomia ovplyvneného v odbornej literatúre dlhodobo pretrvávajúcou tradíciou, ktorej počiatky treba hľadať už u Mateja Bela a ktorá predovšetkým v radoch slovenských ewanjelikov zachowala až do 20. storočia (jedným

z jej najznámejších zástancov bol napríklad Július Botto), a síce, že husiti a neskôr bratříci udomácnili na Slovensku české písomníctvo a literatúru. Slovenský ľud mal prijať reč husitov, ktorá sa na nasledujúce storočia stala bohoslužobnou rečou evanjelických Slovákov. Udomácnenie češtiny táto tradícia spája výlučne s náboženskou otázkou. Takéto ponímanie sa podarilo definitívne vyvrátiť až v prvej polovici 20. storočia, predovšetkým prácami Jozefa Škultétyho a Branislava Varsika.

V druhej polovici 15. a začiatkom 16. storočia sa začína čeština (stále viac slovakizovaná) objavovať i v listinách a korešpondencii vysokopostavených šľachtických rodov spojených s územím Spiša. Kvôli tomu, aký význam malo používanie tohto jazyka v spoločnosti, uvádzame príklady najevidentnejšie, to jest dvoch z najvýznamnejších rodov nielen v lokálnych dejinách Spiša, ale aj v celouhorských reláciách. Prvým z nich bol rod Zápoľskovcov, chorvátsko-slavónskeho pôvodu. Imrich Zápoľský, prvý tvorca slávy tohto rodu v Uhorsku, spoločne s mladším bratom Štefanom bojovali po boku kráľa Mateja Korvína (pričom Imrich začal svoju kariéru ako pisár už na dvore jeho otca Jána Huňadyho) a za svoju vernosť a zásluhy v boji postupne získavali majetky v rámci celej uhorskej krajiny. V roku 1462 bratia spoločne vyplatili Jiskrovým kapitánom Brcálovi a Bartošovi 16 tisíc zlatých a za túto sumu postupne získali mestečká z Provincie 11 spišských miest, tiež Spišský Štiavnik, banské mestá Gelnicu, Smolník a Vondrišiel i slobodné kráľovské mesto Kežmarok. V roku 1465 získal Imrich Zápoľský od Mateja Korvína Spišský hrad aj k nemu prináležiace

hradné panstvo do dedičnej držby a spolu s ním i titul dedičného spišského župana (*comes perpetuus terae Scepusiensis*). Po Imrichovej smrti v roku 1487 sa spišským županom stal Štefan Zápoľský, ktorý ešte rozšíril majetky zdedené po bezdetnom bratovi. Obaja bratia zastávali i mimoriadne významný úrad palatína krajiny.⁹ V máji 1468 bojujú Imrich a Štefan Zápoľskí vo vojsku kráľa Mateja pri Třebíči na Morave. Za ich zásluhy dáva kráľ Matej Štefanovi do zálohy hrad Trenčín i s príslušenstvom a roku 1479 dostávajú Štefan a Imrich do zálohy i mesto Kroměříž na Morave. Zápoľskovci sa tak dostávajú do úzkych vzťahov s Moravou. Štefan Zápoľský si navyše v roku 1486 berie za svoju druhú manželku Hedvigu, tešínsku kňažnú z rodu sliezskych Piastovcov. Branislav Varsik práve týmto faktorom (majetky na Morave, ale aj vplyv jeho manželky) pripisuje zásluhu na tom, že sa naučil dobre český písomný jazyk.¹⁰ Sám bol pritom chorvátskeho pôvodu, čo bolo pri komunikácii v češtine skôr výhodou. Prvou po česky písanou listinou Štefana Zápoľského je prísľub Vladislava Jagelovského, vtedy ešte „len“ českého kráľa z 8. mája 1490, ktorý v prípade, že bude zvolený aj za kráľa uhorského, sľubuje Štefanovi Zápoľskému dedične hrady Lubovňa a Podolíneč, 13 spišských miest, ktoré boli založené Poľsku, ale aj predĺženie zápisu na už spomínaný Kroměříž.¹¹ Vladislav si pri koncipovaní listiny musel byť vedomý, že Štefan Zápoľský ako jej adresát, jazyk, v ktorom bola napísaná, dobre ovláda. Že nešlo o náhodu (a že Štefan češtinu skutočne poznal), dokazuje list samotného palatína z dňa 10. septembra 1498 adresovaný mestu Bratislava vo veci skladu v Skalici

⁸ Victor GRESCHIK: *Alt Leutschau in historischen Einzel-Darstellungen*. Rukopis uložený v Štátnom archíve (ďalej len ŠA) Levoča 1932, s. 38: „Um diese Zeit waren jedoch unter dem Landvolke ohne Unterschied, ob deutsch oder slavisch die hussitischen Lehren derart verbreitet, dass die böhmischen Brüder öffentliche und selbst in Leutschau geheime Predigten hielten und die Meisten den Sieg der Hussiten herbei wünschten. Viele sich als Spinne hergaben, um der ‚guten Sache‘ zu dienen, so dass die Feinde immer ausgezeichnet unterrichtet waren. Nur so lässt sich’s erklären, dass eine Handvoll Abenteurer, als Fremde im Lande, Oberungarn fast ein Jahrhundert hindurch ungestört slavisieren konnten.“

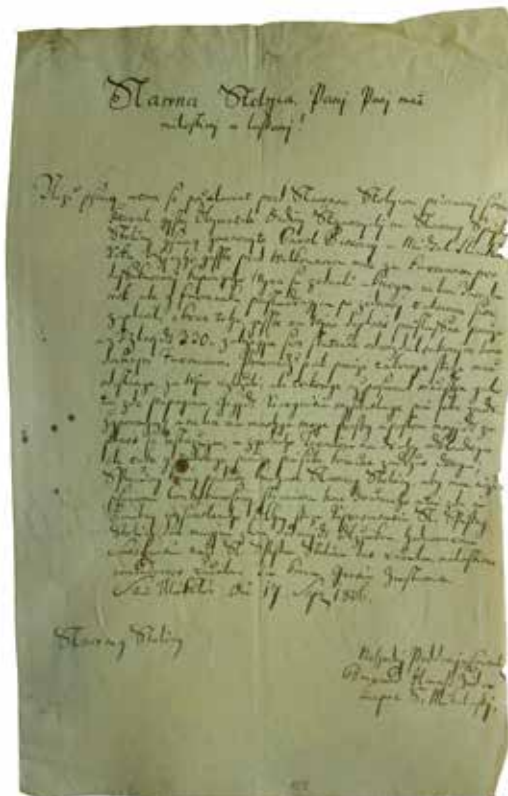
⁹ Viac o Imrichovi, Štefanovi, Hedvige i ďalších členoch rodiny Zápoľskovcov pozri Veronika KUCHARSKÁ: Zápoľská Hedviga (okolo 1469 – 1521). In: *Historia Scepusii* 1, s. 535 – 536. Zápoľský Imrich (? – 1487). In: *Historia Scepusii* 1, s. 536 – 538. Zápoľský Štefan (? – 25. decembra 1499). In: *Historia Scepusii* 1, s. 539.

¹⁰ Branislav VARSIK: *Slovenské listy a listiny*, s. 33.

¹¹ *Slovenský letopis pre historiú, topografiu, archaeologiu a ethnografiu*. Ed.: Franko V. SASINEK. Skalica : tlačou Jozefa Škarnicla, roč. 1, 1876, s. 63: „My Wladislaw bozi milosty kral czesky a margrabie morawsky, luczemburske a slezske knyze a luziczky margrabie etc. znamo czynymie tymto listem, wssem že gsmie przirzklí a tymto listem mocznie przirzikame mnohomocznemu Sstephanowi z Zapole, wiecznemu hrabi spiskemu a naywissymu heythmanu w kralowstwi uherske wvedeny byly a gie skutecznie drzeli, ze gemu mame dati a wiswobodity wod coruny polske a w skuteczne drzeny wwesty w zamky a miasta, totiž w Libowli a Podolinecz s gegich wssym przislussenstwym a panstwym, y w tiech trzinaczte miesteczek we Spissy s gegich take przislussenstwym zadnich newynymagicze any pozustawugicze, kterež gsu k corunie polske zastaweni, aby won Sstephan s erbi swimi a budauczimi potomky to wsseczko wosedl a diedicznie drzel k swemu panstwi a z nich wczinil, czozbi sie gemu libilo...“ Listina v pozmenenom pravopise bola publikovaná *Středověké listy*, s. 159 – 160, č. 193.

a podpísaný „Steffan z Zappoly hrabie wieczny zemie Spizskie a kralowstwy Vherskeho nadrs-pan“.¹² Skutočnosť, že Štefan nebol jediným členom, ktorý v rodine Zápoľskovcov ovládal český jazyk, ale že sa s ním oboznámili i jeho synovia Ján, budúci uhorský kráľ a Juraj (prinajmenšom do tej miery, aby mu rozumeli) svedčí list istého Jána Czecha z Lethcza datovaný 8. októbra 1501, v ktorom okrem iného sľubuje na „swu dobru czest a wieru wieznym do swe smerti byti mnoho mocnym panom panom Yanowoy a Gyrzikowoy z Zapole hraby wiecznym zemie Spiske etc. y tudiz vrozenemu panu Krzistiffowoy Wrkoczowoy“.¹³ Po smrti Štefana Zápoľského sa správy rozsiahlych majetkov rodu ujala jeho vdova, už spomenutá Hedviga Tešínska. Rovnako z jej korešpondencie sa zachovalo viacero dokladov, že vo verejnom živote a praktickej komunikácii používala český jazyk. Dlhodobu sídlila najmä na Trenčianskom hrade, kde boli napísané aj dva české listy z 12. mája 1507¹⁴ a 6. januára 1512,¹⁵ nájdené v Archíve mesta Trnavy, adresované rade mesta Trnava, ktorú Zápoľskovci držali v tom čase v zálohu. Pisárov znalých češtiny si však nedržala len na Trenčianskom hrade, kde sídlila, ale aj na Červenom kameni, ktorý rodina Zápoľskovcov získala do zálohu v roku 1511. V nasledujúcom období rokov 1512 – 1513 tu pôsobil ako úradník Ladislav z Maršovej, ktorý napísal po česky pre mesto Trnavu potvrdenky o zaplatení poplatku za užívanie vinohradov panstva Červený kameň. Ladislav z Maršovej bol slovenský zeman, pôvodom z Trenčianskej stolice.¹⁶ Vdova po Štefanovi Zápoľskom však nepoužívala češtinu len v komunikácii na západnom Slovensku, ale preniesla ju (zrejme vďaka niektorému zo svojich českých pisárov) aj na Spiš. Dokazuje to napríklad list napísaný na Spišskom hrade dňa 7. septembra 1508. „Hedvika z Buozie milosty kniezna thessynska a hrabinka spiska“ píše richtárovi a rade mesta Kežmarku, že im posielala svojho služobníka Jána Blacha, ktorý s nimi má prerokovať isté záležitosti

a ktorému majú plne dôverovať.¹⁷ Znamená to, že v tom období boli aj v spišských mestách české (prípadne slovakizované) listy a listiny plne zrozumiteľné a akceptované. Je pravdepodobné, že v budúcnosti archívy vydajú i ďalšie listy a listiny v slovakizovanej češtine, ktorých vydavateľom či adresátom bude niektorí člen rodiny Zápoľských.

Obr. 4. XXX

Približne v rovnakom období čeština preniká aj do korešpondencie a listín rodu Turzovcov, pôvodom zo spišských Betlanoviec (v období rokov 1531 – 1636 zastávali úrad dedičných spišských županov). Najstarším takýto dokladom je listina z 10. novembra 1493, v ktorej Teofil Turzo z Betlanoviec, kastelán hradov Strečno a Lietava,

¹² MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR Budapest (ďalej len MOL Budapest), DL 46 449. Listina bola viackrát publikovaná *Slovenský letopis*, roč. 1, 1876, s. 64. *Slovenské jazykové pamiatky z Maďarska*, vol. 1 : *Stredoveké české listiny*. Ed.: Štefan KNEZSA, Belo BOTTLÓ a Erik FÜGEDI. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1952, s. 65, č. 37.

¹³ MOL Budapest, DL 73 338. List v plnom znení publikovaný aj *Stredoveké české listiny*, s. 135, č. 78.

¹⁴ Branislav VARSÍK: *Slovenské listy a listiny*, s. 98, č. 7: „Hedvika, z buozie mi[los]ti kniezna thessynska a hrabinka spiska“ píše, aby radní mesta Trnavy opatrne pustili Čechov cez ich mesto a žiada, aby Joža Žida nechali slobodne chodiť za obchodom.

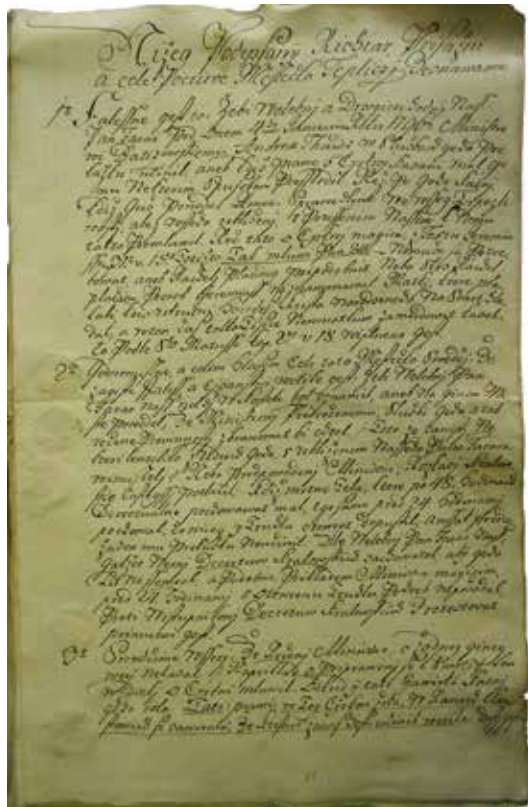
¹⁵ Branislav VARSÍK: *Slovenské listy a listiny*, s. 103, č. 12: „Hedvika z bozie milosty kniezna thessynska a hrabinka wieczna zemie Spiske“ žiada opätovne richtára a radu mesta Trnavy, aby jej poslali zverinu a vtákov a tiež osem krajčirov, ktorí vedia dobre šiť.

¹⁶ Branislav VARSÍK: *Slovenské listy a listiny*, s. 34.

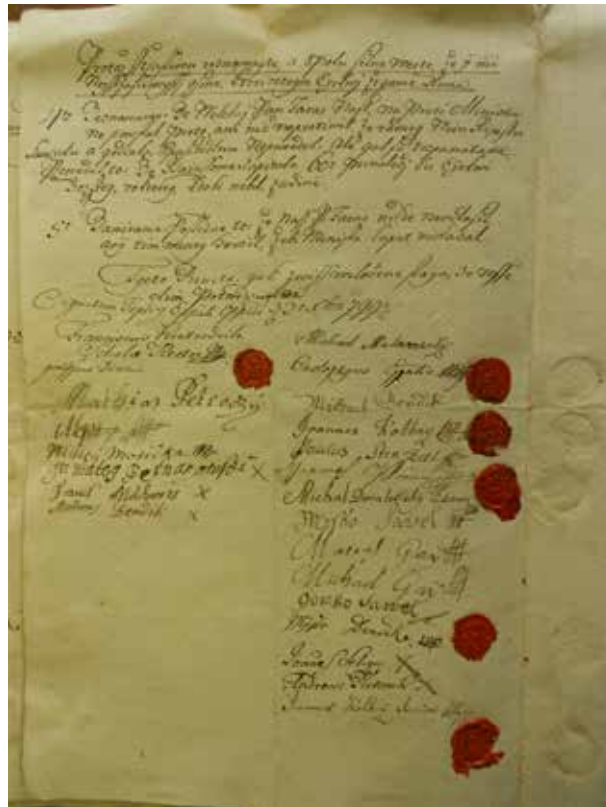
¹⁷ *Slovenský letopis*, roč. 1, 1876, s. 64.

figuruje ako hlavný svedok dohody medzi Jánom Podmanickým a Jánom Udickým, podľa ktorej Ján Podmanický zdedí po Jánovi Udickom osadu Udiča v prípade, že by tento zomrel bez potomkov.¹⁸ Je zrejme, že ako svedok, ktorý (ako z textu vyplýva) listinu zrejme sám koncipoval, musel ovládať jazyk, akým bola napísaná. Svoju

písané po česky a týkajúce sa nielen osoby Stanislava Turzu, ale aj jeho slávnejšieho brata Juraja.¹⁹ Prvý z nich zo dňa 5. januára 1511 je vlastne zmluvou medzi oboma bratmi, na základe ktorej Stanislav získal 3 000 uhorských zlatých na výplatu biskupstva i zámkov, ktoré k nemu patrili. Na oplátku za túto dlžnú sumu dal „vrozenemu

Obr. 5. XXX

Obr. 6. XXX

úlohu v tejto veci zrejme zohralo aj prostredie, v ktorom pôsobil, keďže Trenčianska stolica bola jednou z tých, kde sa čeština v písomnej komunikácii a hospodárskej agende používala pomerne skoro. Slovenčinu, respektíve češtinu v písomnej agende používala i ďalšia generácia rodu Turzovcov. Syn Teofilovho brata Jána, Stanislav sa v roku 1497 stal olomouckým biskupom a v tomto úrade pôsobil až do svojej smrti v roku 1540. V odpise mesta Olomouc z 3. júla 1540 sa v Maďarskom krajinskom archíve zachovali dva dokumenty

panu Girzikowy Turziemiu z Bethlemfalwy, hrabi Cremnitzkemu a naywyssiemu zprawczy komory zamkuow krale gehomilosti na Sstzawniczy, bratru nassemu neymileygssiemu a erbuom geho a pany Annie manzelcze geho vlastny“ do zálohu panstvo Ostravu aj s obyvateľmi, všetkým jeho príslušenstvom a právami. Pôvodnú listinu uzatvára formula: „Tomu wssemu nagistotu pewnost a zdrzeny my Stanislaw Biskup naprzedpsaney peczet nassy weliku s gistym nassym wiadomim k tomuto listu dali gsme przywiesyti.“²⁰ Biskup

¹⁸ MOL Budapest, DL 20 090: „My Theophilus Turzo z Betlehe(mfalwy) haytman hradow Streczen a Lethawa...“ Listina v plnom znení publikovaná aj v *Stredoveké české listiny*, s. 58, č. 33.

¹⁹ Juraj Turzo (1467 – 1521) bol hlavným komorským grófom v Kremnici (1509 – 1520) a zároveň stál na čele Turzovsko-fugerovskej spoločnosti, ktorej riadenie prevzal po svojom otcovi Jánovi. Postupne získal meštianske práva v Krakove, kde sa narodil, v Norimbergu i v Levoči. Jeho manželkou bola Anna Fugerová.

²⁰ MOL Budapest, DL 24 634. Listinu publikoval aj Š. Kniezsa v *Stredoveké české listiny*, s. 85 – 88, č. 52.

síce listinu sám nepísal, no podľa všetkého sa na jej koncipovaní aktívne podieľal. Fakt, že právny akt medzi bratmi bol uzatvorený v českom jazyku možno ťažko pripisovať výlučne skutočnosti, že Stanislav v čase jeho vzniku už viac ako desať rokov pôsobil v českom prostredí. Aj pre druhú zmluvnú stranu, Juraja Turzu a jeho potomkov musela byť dohoda rovnako zrozumiteľná. Je teda nepochybné, že slovenčinu či češtinu dobre ovládali. Keďže v tom období žili prevažne na území dnešného Slovenska, nedá sa táto ich znalosť pripísať vplyvu českého prostredia. O tom, že nešlo skutočne o náhodu svedčí aj iný list zo 17. februára 1517 (v odpise mesta Olomouca z 3. júla 1540) adresovaný „duostognemu v Boze otczy a panu, panu Stanislawowi zboznilosti biskupu Olomutzkemu a k wiernym rukam bratru gehomilosti panu Girzikowi Turzimu a synom geho“.²¹ Opát cisterciáckeho kláštora na Velehrade, Krištof ním potvrdzuje, že Turzovcom za 2 514 uhorských zlatých predal dedinu Polešovice so všetkým príslušenstvom, ako aj desiatkami z vína a pozemkov. Ako adresáti kúpnej zmluvy museli jej nevyhnutne rozumieť. Pri ich prípadnej neznalosti češtiny, bola by listina iste písaná v latinčine, ako bolo zvykom. Skutočnosť, že používanie češtiny, respektíve slovenčiny nebolo v rodine Turzovcov ojedinelé, dokazujú viaceré písomnosti adresované ich

Obr. 7. XXX

mladšiemu bratovi Alexejovi Turzovi *de Bethlenfalva*, ktorý v prvej polovici 16. storočia (predovšetkým v pomoháčskom období) zastával významné posty v správe Uhorského kráľovstva.²² Ide o dva dokumenty vo veci kúpy hradu a panstva Blština (Pszczyna) z rúk tešínskeho kniežaťa Kazimíra. Prvý z nich, datovaný 26. septembra 1517 potvrdzuje „vrozenemu panu Aleximu Tursimu z Betlehemfalvu a geho erbom“, že so zámkom a mestom Blština, spolu so všetkým jeho príslušenstvom a právami budú oprávnení nakladať „yako s swym vlastniem diedyczstwiem, czozby se gym koly zdalo a lybylo, ato bez nassyh a erbow nassyh wsselyakych prziekazek y gynych wssech lidy“.²³ Na žiadosť samotného Alexeja Turzu, v tom čase

kráľovského komorníka, potvrdil tieto skutočnosti rovnako česky písanou listinou z 13. mája 1519 aj uhorský a český kráľ Ľudovít II.²⁴ Keďže adresátom a v druhom prípade i iniciátorom listín bol Alexej Turzo, nezostáva tu žiaden priestor na pochybnosti, že češtinu ovládal, ba že ju (do istej miery slovakizovanú) i sám aspoň v právnej praxi používal. Ak by tomu tak nebolo, prinajmenšom kráľovská kancelária by mala možnosť spísať listinu aj vo všeobecne použíwanej a zrozumiteľnej latinčine. Keďže tak neurobila, je zrejmé, že Alexejova znalosť češtiny (respektíve slovenčiny) bola známa a vedel o nej aj panovník.

²¹ MOL Budapest, Dl 22 891. List opáta Krištofa v plnom znení publikovaný v *Stredoveké české listiny*, s. 94 – 97, č. 60.

²² Alexej Turzo (1490 – 1543) bol v období 1519 – 1521 kráľovským tajomníkom, v rokoch 1521 – 1526 zastával funkciu hlavného kráľovského komorského správcu na dvore uhorského panovníka Ľudovíta II., k jeho funkciám patrilo aj post kráľovského pokladníka, ktorý s prestávkami zastával v rokoch 1522 – 1527. Po moháčskej bitke sa pridal na stranu Ferdinanda I. a po roku 1527 až do svojej smrti vykonával úrad krajinského sudcu, v desaťročí 1532 – 1542 bol kráľovským miestodržiteľom, zastával i úrad palatína krajiny. Zároveň po smrti brata Juraja zdedil funkciu hlavného predstaviteľa Turzovsko-fuggerovskej spoločnosti a zastával aj úrad dedičného spišského župana. Jeho spätosť s regiónom Spiša (podobne ako ďalších predstaviteľov rodu) dokazuje jeho pochovanie v Levoči.

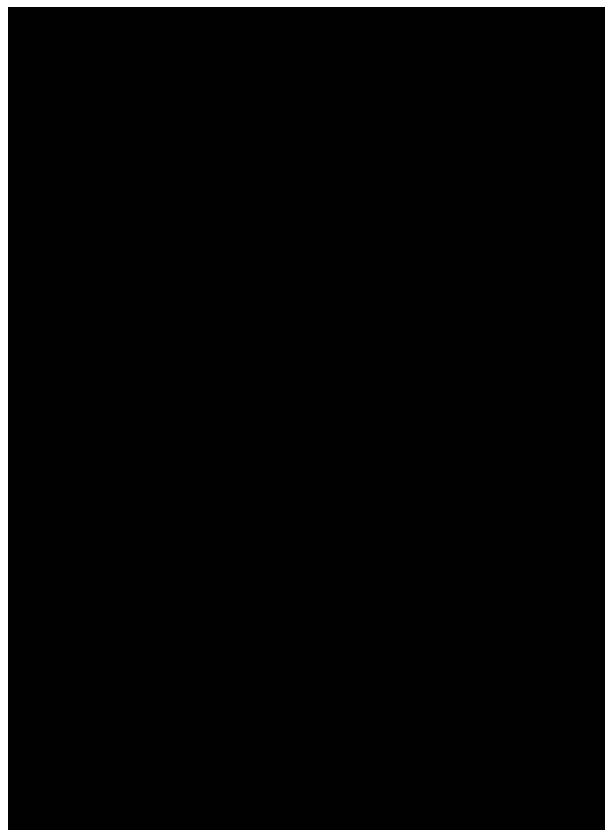
²³ MOL Budapest, Dl 22 970. Listina publikovaná rovnako v *Stredoveké české listiny*, s. 98 – 99, č. 61.

²⁴ MOL Budapest, Dl 23 168 (originál kráľovskej kancelárie i prepis, ktorý vyhotovilo mesto Kroměříž 5. februára 1527 na žiadosť olomouckého biskupa Stanislava Turzu): „My Ludwig z Bozy milosti Uhersky, Czesky, Damatsky, Charwatsky etc. kral, margkrabie Morawsky, Luczemburske a Slezske knyze a Luciczky margkrabie etc. wyznawame timto listem przedawssemi, kdoz czten nebo czuczny slissan bude, zie gest przedstaupil przed nas vrozeny Alexi Turzy z Betlemffeldu na Blstynie komornyk nass wierny oznamugicz nam, kterak panstwi geho Blstinske kterez gest kaupil od oswiczenego Kazymira kniezete Tiessynskeho...“ Listinu publikoval aj Š. Kniesza v *Stredoveké české listiny*, s. 102 – 104, č. 64.

Obr. 8. XXX

Povedané zreteľne dokazuje, že i najvyššia šľachta ako Zápoľskovci alebo Turzovci, ktorá okrem previazanosti s územím Spiša vo vysokých krajinských funkciách významným spôsobom zasahovala aj do správy celého kráľovstva, používala vo svojom písomnom prejave domáci (český či slovenský) jazyk. Uvedené ukážky sú len ďalším ilustratívnym príkladom toho, že rozsah používania slovenčiny či češtiny bol v meštianskom, ale aj v prostredí strednej a vysokej šľachty, ba i v pri spravovaní štátu naozaj veľký. Treba podčiarknuť, že sa tak deje už v predreformáčnom, ale i čase tesne po reformácii. Celkovo je to však otázka vyžadujúca si do budúcnosti hlbší a systematickejší výskum.

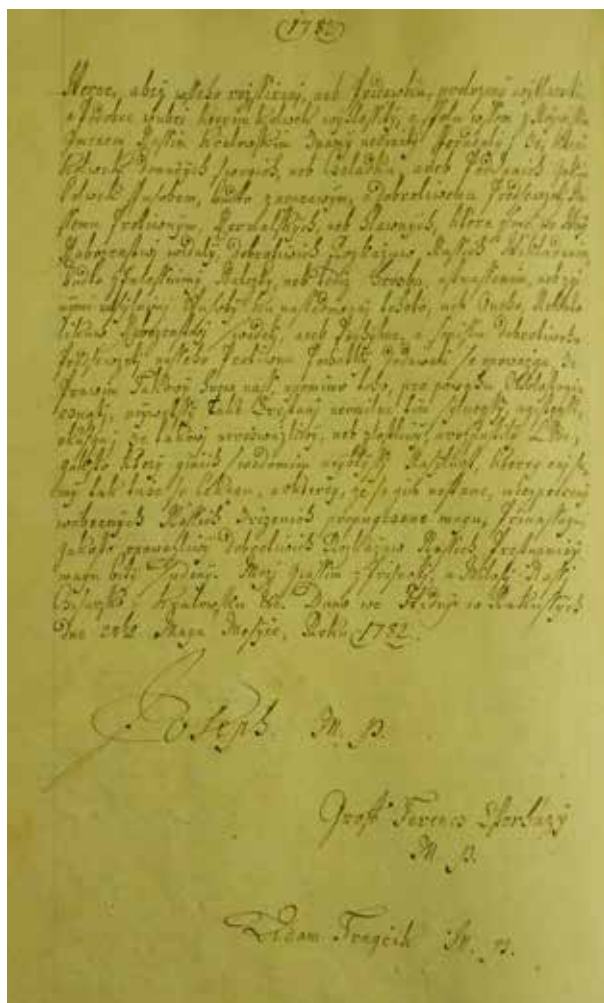
Obr. 9. XXX

Ako na prvú známu ucelenú slovensky písanú jazykovú pamiatku z územia Spiša možno nahliadať na tzv. *Spišské kázňové modlitby*. Keďže ide o text dôležitý nielen z hľadiska spišských dejín, budeme sa mu venovať trochu podrobnejšie. Ide o súbor modlitieb, ktoré sa modlili pred kázňou i po nej, uvedenie liturgického čítania i kázne, spovedné formuly a tiež texty základných modlitieb Otčenáš či Zdravas. Zachovali sa vo Vedeckej knižnici v Olomouci (predtým existovala pod názvami Študijná knižnica či Univerzitná knižnica) v rukopisnom kódexe M I 406/a (III e 8, fol. 341v–343v), ktorý pochádza z kartuziánskeho kláštora Dolanoch.²⁵ Spočiatku sa ich analýzy sústredili predovšetkým na jazykovú stránku. Už František

²⁵ Pod rôznymi názvami boli publikované (sčasti či v plnom znení) už viackrát, pričom interpretácia ich pôvodcu a ako i čas ich vzniku doteraz nie sú celkom ustálené. Prvý krát sa o nich verejnosť dozvedela ešte v 19. storočí, keď o ich existencii informoval olomoucký knihovník Alois Müller v časopise *Archiv für slavische Philologie*, roč. 1, 1876, s. 617 – 620. O niekoľko rokov neskôr sa mu na stránkach *Slovenského letopisu* venoval aj František Vířazoslav Sasínek. Dôkladnejšie sa jej jazykovým rozborom, datovaním i pokusom o určenie pôvodcu začal zaoberať až František PASTRNEK: Stará jazyková pamätka slovenská. In: *Sborník filologický*, roč. 7, 1922, s. 100 – 127. Malú ukážku a krátky opis diela pod názvom *Zpovědní kázání z olomoucké knihovny* uverejňuje vo svojej syntetickej práci Václav VÁŽNÝ: *Spisovný jazyk slovenský*. In: *Československá vlastivěda*, řada 2 : *Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha : Sfinx, 1936, s. 145 – 215 (tu s. 149 a 175). Nad pôvodcom modlitieb, ktorého hľadal v českom prostredí sa zamýšľal Ján VILIKOVSKÝ: Poznámka o pôvodu tak zvaných „východoslovenských kázání“. In: *Literárnohistorický sborník*, roč. 2 – 3, 1945 – 1946, s. 95 – 98. Viackrát sa touto jazykovou

Pastrnek upozornil na početné jazykové javy, ktoré mali podľa neho dosvedčovať slovenský (konkrétne východoslovenský) pôvod modlitieb. Ich vznik pripisoval mladému kňazovi (či mníchovi) z niektorej východoslovenskej – spišskej či šarišskej diecézy.²⁶ Naopak Ján Vilikovský po vlastnom výskume prišiel k záveru, že rukopis neobsahuje žiadne znaky, na základe ktorých by sa dalo predpokladať, že bol napísaný na Slovensku, ba že je v ňom celý rad javov, ktoré takémuto tvrdeniu skôr odporujú. Jeho slová boli jedným z popudov pre napísanie obsirnejšej analýzy *Spišských modlitieb*, na ktorú sa podujal Ján Stanislav. Podľa Jána Stanislava za pôvod na východnom Slovensku hovoria predovšetkým jazykové prvky a nárečové slová, ktoré by kňaz účinkujúci na Morave (kde sa táto pamiatka našla) mohol len ťažko použiť, pretože by mu miestni veriaci nerozumeli (ide o dnes už nepoužívané slovo *yarssyk/jaršík* – arcibiskup a dodnes užívané slovo *plebán*). Ján Stanislav ďalej poukazuje na prvky stredoslovenského nárečia (napríklad tvar *kostola* namiesto východoslovenského *koscela*), ale i prvky poľského jazyka (napríklad tvar *Zdrowa Maria*). Na základe týchto indícií Ján Stanislav uzavrel, že autorom textov bol podľa všetkého kňaz, ktorý pochádzal z oblasti, kde sa užívalo stredoslovenské nárečie, prípadne z prechodného územia na hraniciach Spiša, Liptova či Gemera, ale dlhší čas žil na východnom Slovensku a poznal tamojšiu formu jazyka, do ktorej sa mu však niekedy primiešali prvky rodného nárečia. Predpokladal, že mohol dlhší čas pobudnúť aj na poľsko-slovenskom pohraničí, kde sa do jazyka miešali aj poľské vplyvy.²⁷ Dnes je spišská proveniencija tejto jazykovej pamiatky už všeobecne akceptovaným faktom.

Rovnako zaujímavá je obsahová analýza textu, ktorá pomáha identifikovať ďalšie podrobnosti nielen o mieste vzniku, ale aj o samotnom autorovi. Spovedná formula „Spowedam sie pan buohu, milostiwey pane marie, swathemv petru,

Obr. 10. XXX

swathemu pawlu, swathemv martinowy, patronowy tochtu kostola...“²⁸ presvedčivo lokalizuje vznik modlitieb na Spišskú Kapitolu, do Kostola svätého Martina. Ján Stanislav na základe osobnej skúsenosti predpokladá, že slovenčina sa na Spišskej Kapitule používala dlhodobo. Počas terénneho výskumu v kapitulnom archíve totiž podľa vlastných slov narazil vo veži Katedrály na viacero „starých“ slovenských textov. Ich datovanie

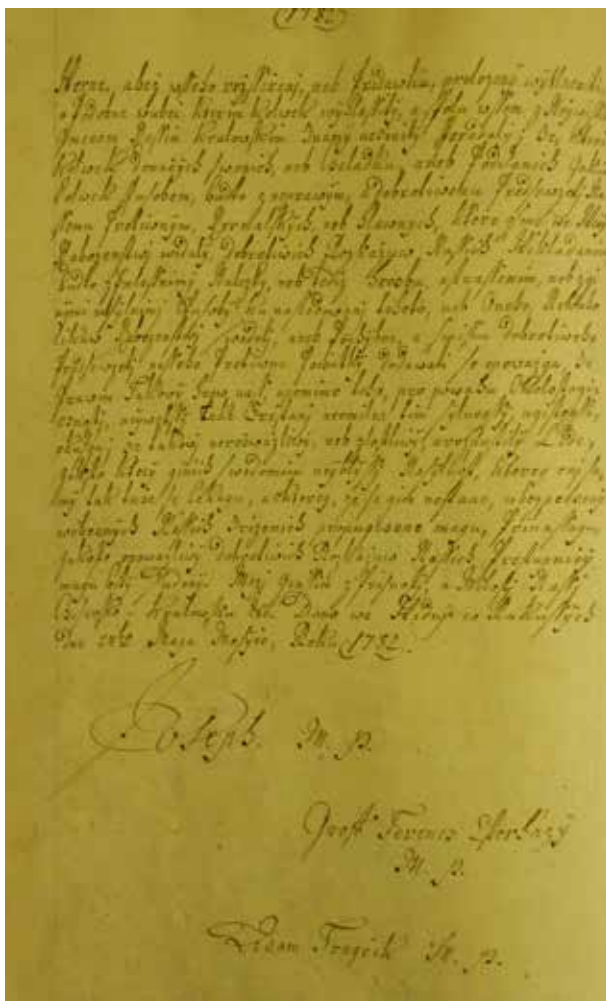
pamiatkou zaoberal aj Ján Stanislav, najpodrobnejšie i s prepisom a fotografiami originálu celého diela JÁN STANISLAV: Modlitba pri kázni zo Spišskej Kapituly. In: *Jazykovedný zborník Slovenskej Akadémie vied a umení*, roč. 4, 1950, s. 141 – 155.

O celkom nový výklad sa pokúsil Gabriel Povala, ktorý sa ich analýzou snaží dokázať cyrilo-metodskú a byzantsko-slovanskú (východnú) liturgickú kontinuitu na Spiši Gabriel POVALA: Spišské modlitby, otázka ich genézy. In: *Jazykovedné štúdie 10 : Štolcov zborník*. Ed.: Jozef Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 246 – 266. Novšie z neho v mnohom čerpá, ale i dopĺňa v odbornopopularizujúcej forme Peter ŽEŇUCH: Spišské modlitby medzi východom a západom. In: *Národný kalendár 2004*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 53 – 56. Edícia časti textu modlitieb vyšla aj ako Spišské kázňové modlitby. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity 1*, s. 176 – 177.

²⁶ Šarišská diecéza v skutočnosti nikdy nejestvovala.

²⁷ JÁN STANISLAV: Modlitba pri kázni zo Spišskej Kapituly, s. 141 – 150.

²⁸ Citované podľa edície JÁN STANISLAV: Modlitba pri kázni zo Spišskej Kapituly, s. 154.

Obr. 11. XXX

však, žiaľ, bližšie nešpecifikoval.²⁹ Ak chceme hovoriť o časovom zaradení *Spišských modlitieb*, treba si povšimnúť prosbu za vrchnosť: „... poproste milého pana buoha za dwa stawy, za swethsky y duchowny, nayperwe za otcza swathe(h)o papesse Sixtussa y za gehu cardinaly, [...] P(ro)ste take za Staw swethsky, zanasseho krala mathyassa vu(?) huerskyeho y za gehu wladyyk“³⁰

Pápež Sixtus IV. pôsobil v úrade rímskeho pontifika v období rokov 1471 – 1484, Matej Korvín ako uhorský kráľ vystupoval v období rokov 1458 – 1490. Obdobie, kedy mohol byť daný text napísaný, môžeme teda širšie ohraničiť rokmi 1471 – 1484. Kostol svätého Martina prechádzal už od roku 1462 náročnou prestavbou a je preto pravdepodobné, že bohoslužba, na ktorej odzneli slovenské texty sa uskutočnila až po jej dokončení a znovu vysvätení kostola. Kňaz totiž vyzýva veriaciach, aby sa modlili za dobrodinco, ktorí kostolu (zrejme po jeho opätovnej vysviacke) darovali liturgické rúcha, kalichy, knihy, svietniky a rôzne klenoty. Niektorí z nich pritom už zomreli, iných naopak podporuje v úmysle nasledovať ich príklad stať sa dobrodincami katedrály (zrejme kostol po vysviacke ešte nemal všetko potrebné vybavenie).³¹ Prestavba začatá za prepošta Jána Stocka bola dokončená až v réžii jeho nasledovníka prepošta Gašpara Backa v roku 1478, kostol (katedrála) bol nanovo vysvätený 25. októbra toho istého roku, o čom sa zachoval aj slávnostný zápis s podrobným opisom prestavby.³² Ján Stanislav mylne uvádza dátum vysviacka kostola podľa M. Pirhallu na 25. októbra 1479.³³ Povšimol si však, že kňaz uvádza konkrétne čítanie na ten deň z piatej kapitoly *Evanjelia podľa Jána* (Ján 5, 1–15), ktoré sa údajne podľa nariadení Ostrihomskej arcidiecézy zvyklo čítať v piatok po prvej pôstnej nedeli. Vychádzajúc z chybného datovania novej vysviacky prichádza teda Ján Stanislav k záveru, že modlitby odzneli v roku nasledujúcom po nej, kedy piatok po prvej pôstnej nedeli vychádzal na 25. februára 1480. Tento deň bol navyše sviatkom svätého Mateja a fakt, že sa kňaz počas omše dvakrát modlí za kráľa Mateja Korvína ho len utvrdil v správnosti svojho datovania.³⁴ Vieme, že Ján Stanislav vychádzal pri svojej analýze z chybného dátumu opätovnej vysviacky katedrály, no za predpokladu, že zvyšok jeho úvahy bol správny, môžeme jeho (doteraz všeobecne

²⁹ Ján STANISLAV: *Modlitba pri kázni zo Spišskej Kapituly*, s. 143: „V jej veži sme s A. Miškovičom v lete 1925 našli viac starých slovenských textov [...] Okrem toho v latinských knihách našli sme mnoho slovenských a ak sa dobre pamätám, aj poľských prípisov – dlhších i kratších. Je teda isté, že v Spišskej Kapitule slovenčina mala svoje miesto. Jej okolie je slovenské a obyvateľstvo hovorí východoslovenským nárečím. Toto nárečie preniká celou pamiatkou.“

³⁰ Citované podľa edície Ján STANISLAV: *Modlitba pri kázni zo Spišskej Kapituly*, s. 151.

³¹ Ján STANISLAV: *Modlitba pri kázni zo Spišskej Kapituly*, s. 154: „Po(pro)ste mileho buoha zaty wssechny, keriz tonto swaty dom nadaly ruchem, kelichy, knehamy, swethnyky, ktherímísz kolwek grussymy kleynoty, kterzy su smerly, buoze gym day kralewstwe nebezke, a kerzi su zywe amenu nadaty, pane Jesu Xe racz ge natom possilyty.“

³² *Analecta Scepusii sacri et profani*, vol. 1 – 4. Ed.: Carolus Wagner. Viennae, Possonii et Cassoviae 1773 – 1778 (tu vol. 1. Viennae: Typis Joan. Thomae nobil. de Trattner, 1773, s. 347 – 351). Na základe toho aj Henryk Ruciński: *Cirkevné štruktúry na Spiši v neskorom stredoveku*. In: *Historia Scepusii* 1, s. 409.

³³ Ján STANISLAV: *Modlitba pri kázni zo Spišskej Kapituly*, s. 143.

³⁴ Ján STANISLAV: *Modlitba pri kázni zo Spišskej Kapituly*, s. 144 – 145.

Kapitula kartuziánov už od roku 1464 až do sedemdesiatych rokov pravidelne nariaďuje svojim kláštorom modlitby za uhorského kráľa Mateja Korvína, do ktorého vkladá zvláštnu dôveru ako ochrancu kresťanskej viery a bojovníkovi proti Turkom.³⁸ Povšimnutiahodná je aj informácia Henryka Ruciňského, že už za čias prepošta Jána Stocka (1433 – 1464) sa medzi kanonikmi objavili aj mnísi, okrem iného aj kartuziáni z *Lapis Refugii* nad Letanovcami.³⁹ Rovnako tendencie niektorých bádateľov hľadať za vznikom Spišských modlitieb východnú (byzantskú) tradíciu, možno oveľa jednoduchšie (a menej krkolomne) vysvetliť spiritualitou kartuziánov, ktorá v sebe okrem koreňov západného cenobitizmu založeného na *Benediktovej regule* organicky zahŕňa i odkaz púštnych otcov a východného mníšstva.⁴⁰

V kontexte témy našej práce sú azda najdôležitejším odkazom *Spišských kázňových modlitieb* slová kňaza, ktorými uvádza liturgické čítanie: „Bratry milý nebo sesztry, kterzi ste sie wtekly k tey to swatey msy, slusno wam zwedet i dnessnye swathe cztene, ktere z popsal g(es)t swaty J. patym polozeny swich knech, a tak sie wiklada slowenskym yazykam:...”⁴¹ Dokladá to dve významné skutočnosti. Jednou je, že kňaz, mních už koncom 15. storočia považoval a sám vnímal jazyk, ktorým sa prihovárал k ľudu a v ktorom mu čítal a vykladal evanjelium za slovenčinu, osobitý jazyk osobitého národa. Keďže počas omše podľa vlastných slov čítal evanjelium po slovensky, druhou je fakt, že musel už v tej dobe existovať nejaký slovenský lekciónár⁴² či aspoň evanjelistár

(evanjeliár) alebo iný slovenský preklad častí biblických textov. Jednou z možností je, že takýmto prekladom disponoval samotný kňaz, celebrant omše, súkromné vlastníctvo je však len málo pravdepodobným. Oveľa hodnovernejšou sa javí alternatíva, že takýto preklad existoval priamo v kapitulskej knižnici. Túto možnosť by dokladali i nálezy „starých“ slovenských textov, ktoré, ako sme už spomenuli, objavil Ján Stanislav v roku 1925. Fakt, že by sa takéto texty na Spišskej Kapitule naozaj používali (a mnohé svedčí o tom, že to tak bolo), by mohli dosvedčovať i existenciu dnes nezvestného *Spišského misála*.

Nateraz máme o tejto pamiatke len skutočne kusé informácie. Štefan Šmálik z neho cituje na dôkaz svojej tézy, že termíny „slovenský“ a „moravský“ jazyk sa od veľkomoravských čias až do novoveku prekrývajú a vzájomne zamieňajú a treba ich v istom zmysle chápať ako synonymá. V *Spišskom misáli* zo 14. storočia sa vraj nariaďuje kňazom, aby kázali ľudu v jeho vlastnej reči, v reči moravskej: „Ad populum sermo debet fieri omnino ydiomate moravicali.“ Podobnú formuláciu vraj možno nájsť i iluminovanom *Kódexe Bratislavskej kapituly*, ktorý pochádza rovnako zo 14. storočia, keď kňaz na Zelený štvrtok má predniesť spovednú formulu v „reči moravskej“.⁴³ Pravdivosť tejto informácie by znamenala jedinečný písomný dôkaz, že už v 14. storočí sa na Spiši (alebo aspoň na Spišskej kapitule) zvyklo kázať slovenskému ľudu v jeho vlastnej reči. Ak opomenieme uvedený údaj z *Bratislavského misála*, ktorý sa však týka výlučne spovednej formuly,

³⁸ Na túto skutočnosť upozorňuje Dennis MARTIN: Carthusians, God's Judgment, and the „Infestacio Turcorum“ of the Fifteenth Century. In: *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order, Analecta Cartusiana* 254. Ed.: Martin HOMZA, Veronika KUCHARSKÁ, Stanislava KUZMOVÁ a Naďa RÁCOVÁ. Levoča a Salzburg : Kláštorisko a Institut für Anglistik und Amerikanistik, 2008, s. 51 – 64 (tu s. 56 – 57).

³⁹ Henryk RUCIŇSKI: Cirkevné štruktúry na Spiši, s. 209. Autor, žiaľ, túto informáciu viac nerozvedol. Je možné, že kartuziáni boli na Kapitule činní len v čase svojho nedobrovoľného vyhnanstva v Levoči, kam sa boli nútení uchýliť pred hrozbami husitov a neskôr bratříkov. Existuje však predpoklad, že keď by kartuziánski mnísi pôsobili na Kapitule za čias Jána Stocka, pretrval tento stav aj za jeho nasledovníka prepošta Gašpara Backa.

⁴⁰ Argument o byzantskom obrade niektorých predstaviteľov spišského prepoštstva – biskupa Jakuba a prepošta Lukáša (navyše nesprávne datovaného do roku 1293), opierajúci sa o tradíciu, ktorá vznikla niekedy v 18. storočí a ktorej presadzovateľom sa stal napríklad Ján Bárdoši (Bárdossy) rozhodne neobstojí vo svetle archívnych prameňov. Novšie výskumy na tému spišského prepoštstva pozri Martin HOMZA: Počiatky kresťanstva na Spiši. In: *Historia Scepusii* 1, s. 233 – 284 (tu najmä s. 233 – 251). Henryk RUCIŇSKI: Cirkevné štruktúry na Spiši, s. 400 – 429 (tu najmä s. 400 – 412). Peter LABANC: Zoznam spišských prepoštov. In: *Historia Scepusii* 1, s. 564 – 565. Najnovšie výskumy na tému spišského prepoštstva zahŕňa zborník z minuloročnej konferencie, ktorá sa konala na Spišskej kapitule pri príležitosti 800. výročia prvej písomnej zmienky o Spišskom prepoštstve *Studia Theologica Scepusiensia*, vol. 3 : *Z dejín spišského prepoštstva*. Ed.: Luboslav HROMJÁK. Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojaťaška, 2010, 274 s.

⁴¹ Citované podľa edície Ján STANISLAV: Modlitba pri kázni zo Spišskej Kapituly, s. 150.

⁴² Výber z textov evanjelií a epištol zoradený podľa liturgického roku, obsahuje každodenné čítania zo Starého aj Nového zákona a žalmy.

⁴³ Štefan ŠMÁLIK: Koho predstavuje nitrianska plastika? In: *Duchovný pastier : časopis katolíckeho duchovenstva*, roč. 70, 1989, č. 10, s. 448 – 450 (tu s. 450).

nepoznáme žiadnu inú podobnú formuláciu z celého územia dnešného Slovenska. *Spišský misál* pozná i Anton Bagin, ktorý ho spomína v nemenej zaujímavej súvislosti. Podľa jeho vedomostí sa na Slovensku zachovali len dva stredoveké latinské misály – už spomenuté *Missale Posoniense a Missale Capituli Scepusiensis*. Zrejme obe tieto pamiatky Anton Bagin osobne študoval a podľa jeho údajov v kalendári i v spoločných častiach obidvoch misálov figuruje i sviatok svätých Cyrila a Metoda.⁴⁴ Tento údaj by predstavoval mimoriadne vzácny a ojedinelý doklad živej cyrilo-metodskej tradície na území dnešného Slovenska (navzájom nezávislý výskyt v Bratislave i na Spiši jej dáva nadlokálny význam) a to už dávno pred Benediktom Sölöšim, teda tri storočia predtým, ako sa doteraz predpokladalo. Ba otváral by možnosť reálne uvažovať nad kontinuitou takejto tradície vo vedomí ľudí od veľkomoravských čias. Najnovšie sa o *Spišskom misáli* zmieňuje Ivan Chalupecký vo svojej štúdii k dejinám spišského prepoštvstva. Na základe vedomostí Jozefa Kútnika-Šmálova upozorňuje na vplyv benediktínov (azda z kláštora na blízkej Pažici) na prepoštvstvo a kapitolu. Toto pôsobenie dokladá práve *Spišským misálom*, predovšetkým množstvom benediktínskych a pustovníckych sviatkov, ktoré sa v ňom vyskytujú a nápadnou zhodou misála s kalendármi benediktínskej proveniencie na Slovensku.⁴⁵ Sviatok svätých Cyrila a Metoda v tejto súvislosti vôbec nespomína. Žiaľ, ani jeden z autorov (Štefan Šmálik, Anton Bagin či Jozef Kútnik-Šmálov) sa nevenujú bližšiemu opisu tejto pamiatky, jej datovaniu či akejkolvek hlbšej analýze. Nevieme teda nateraz povedať nič isté o jej obsahu, proveniencii, tvorcoch ani presnom období, kedy bola vytvorená (respektíve kedy sa dostala na Spiš). V tomto kontexte je tiež zaujímavé, že súpisy rukopisných kódexov z územia Slovenska, ktoré koncom sedemdesiatych a v osemdesiatych rokoch (teda ešte skôr ako vyšli práce Š. Šmálika a A. Bagina, ktoré misál uvádzajú ako zachovaný) pripravil do tlače Július Sopko,⁴⁶ *Spišský misál* nepoznajú.

Nový pohľad na používanie ľudového jazyka (*lingua vernacula*) prinieslo so sebou reformné

hnutie. Zatiaľ čo pre katolíkov (hoci už dlho pred nástupom reformácie kázali ľudu v jeho vlastnom jazyku a s veľkou pravdepodobnosťou i základné modlitby ako Otčenáš, Zdravas či Verím v Boha sa zvykli modlievať v jazyku ľudu) sakrálnym jazykom, jediným vhodným na vysluhovanie sviatostí neustále zostávala latinčina, protestanti kládli dôraz na zrozumiteľnosť bohoslužby aj pre tých, ktorí latinčinu neovládajú. *Lingua vernacula* sa pre nich postupne stala aj *lingua sacra*. Na Spiši sa myšlienky reformácie začali šíriť pomerne rýchlo predovšetkým medzi spišskými Nemcami. Už v roku 1520 prichádzajú do niektorých spišských miest žiaci Martina Luthera a Filipa Melanchtona. Šíriteľmi myšlienok reformácie sa stávajú aj študenti na nemeckých univerzitách, ktorí často prinášajú domov knihy s tézami nového učenia. Jedným z prvých reformačných kazateľov na Spiši bol Juraj Leudischer, ktorý od roku 1531 pôsobil ako farár v Kežmarku. Skutočnosť, že situácia na Spiši sa stala naozaj rýchlo alarmujúcou, dokazuje i reakcia episkopátu. V roku 1530 ostrihomský arcibiskup Pavol z Vardy pripomína spišským banským mestám zásady katolíckej viery a pravidiel, ktoré by mali zaväzovať katolícke duchovenstvo. V nasledujúcom roku uväznil vikára Spišskej kapituly Bartolomeja, ktorého obvinil zo šírenia luteranizmu. Nič však nezabránilo tomu, že evanjelický pastori (či už na pozvanie mestského obyvateľstva alebo šľachtických fundátorov, pokiaľ išlo o patronátne kostoly) zaberali ďalšie a ďalšie farnosti. V roku 1569 prijalo Bratstvo 24 kráľovských farárov (neskôr sa reformačný charakter fraternity odrazil aj v zmene názvu na Bratstvo 24 kráľovských pastorov) nové vyznanie viery *Confessio Scepusiana*, ktoré na základe už existujúcich vyznaní spišských a východoslovenských miest skoncipovali Valentín Megader, pastor v Spišskej Novej Vsi a Ciriak Obsopaeus-Koch, farár v Spišskom Podhradí. Dá sa predpokladať, že na konci 16. storočia bol už takmer celý Spiš okrem Spišskej Kapituly a niekoľkých iných výnimiek pod vplyvom cirkevnej reformy. Nemáme v úmysle zaoberať sa tu podrobným priebehom reformácie na Spiši, k tejto téme navyše

⁴⁴ Anton BAGIN: *Cyrilometodská tradícia u Slovákov*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1993, 66 s. (tu s. 9).

⁴⁵ Ivan CHALUPECKÝ: Krátky pohľad do dejín Spišského prepoštvstva. In: *Studia Theologica Scepusiensia*, vol. 3 : *Z dejín spišského prepoštvstva*, s. 31 – 42 (tu s. 35).

⁴⁶ *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Ed.: Július SOPKO. Martin, Matica slovenská, 1981, 304 s. Pri popise Spišskokapitulskej knižnice (s. 228 – 229) sa tu nachádzajú záznamy o *Spišskom graduáli* (č. 198) a *Spišskom antifonári* (č. 199), obe diela však pochádzajú až z 15. storočia žiadne z nich sa nedá stotožniť s nezvestným *Spišským misálom*. *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*. Ed.: Július SOPKO. Martin : Matica slovenská, 1986, 256 s.

existuje už pomerne obsiahla literatúra.⁴⁷ Naším zámerom je načrtnúť akým spôsobom sa prejavila v oblasti národnej a jazykovej.

Približne od polovice 16. storočia možno pozorovať konverziu mnohých šľachtických i magnátskych rodín na luteranizmus (okolo roku 1550 Turzovci, dediční spišskí župani, podobne i Brezovickí, Hrhovskí či Mariášiovci), čo sa postupne prejavilo i navonok. Údajne už v roku 1567 založil Pavol Mariáš na svojom hrade v Markušovciach vyššiu zemiansku školu, na ktorej sa potom vyučovalo až do roku 1679 (po dobudovaní markušovského kaštieľa v roku 1643 sa škola presťahovala sem). Zrejme aj v súlade s dôrazom reformných hnutí na uplatnenie reči ľudu, vyučovacím jazykom tu bola aj slovenčina. Za učiteľov mal Pavol Mariáš povoláť tých najlepších pedagógov: istého učiteľa Kráľa z Rožňavy, Duhona z Liptova, Grunela z Brezna a iných. V tom období sa istý čas na hrade v Markušovciach zdržiaval aj Ján Ámos Komenský. Podľa archívnych záznamov mohli vraj do tejto školy chodiť aj deti miestnych obyvateľov.⁴⁸ Jedným z prvých šľachtických rodov, spojeným s územím Spiša, ktorý konvertoval na evanjelickú vieru, bol rod Hrhovských (Görgey). Na základe patronátneho práva dali už v roku 1538 kostol v Toporci do správy luteránom. V 17. storočí založili v práve Toporci ďalšiu zemiansku školu, bola však podľa všetkého

menšia ako tá markušovská, pretože ako učiteľ tu pôsobil len miestny duchovný. O jej vyučovacom jazyku nateraz nevieme nič isté.

So vzrastajúcou úrovňou gramotnosti, stúpala i záujem o knihy. Ten bol čiastočne saturovaný dovozom kníhkupcov z nemeckých a českých krajín, no produkcia vo vlastnom slovenskom (českom) jazyku, ako i možnosť šírenia myšlienok (spočiatku najmä náboženského obsahu), si vyžiadala vlastnú miestnu tlačiareň. Existujú predpoklady, že prvým levočským tlačiarom sa stal F. Fiol, potomok známeho priekopníka poľskej kníhtlače z Krakova Švajpolt Fiol (podľa vyššie spomenutého levočského archivára a kronikára Viktora Greschika to mohol byť dokonca sám Švajpolt, kto preniesol tlačiareň z Krakova do Levoče).⁴⁹ V druhej polovici 16. storočia (v období rokov 1577 – 1599) sa i pre potreby Spiša využívala tlačiareň v Bardejove, ktorú založil tamojší rodák Dávid Gutgesel. V súvislosti s tlačou slovenského prekladu Luterovho katechizmu, bude o nej reč nižšie. Ďalším bardejovským tlačiarom bol Jakub Klöss (a po ňom jeho syn Jakub Klöss ml.), ktorý v období rokov 1614 – 1616 pôsobil zároveň v Levoči. Najvýznamnejšou tlačiarňou v Levoči sa stal podnik rodiny Brewerovcov. Jej zakladateľ Vavrinec Brewer, ktorý viedol tlačiareň v rokoch 1625 – 1664, bol uznávaným odborníkom európskej úrovne⁵⁰ a počas svojho pôsobenia dal

⁴⁷ K podrobnému priebehu reformácie na Spiši pozri Tadeusz M. TRAJDOS: Reformacja i kontreformaacja na Spiszu. In: *Terra Scepusiensis*. Ed.: Martin HOMZA a Ryszard GŁADKIEWICZ. Levoča a Wrocław : Kláštorisko, n.o. a Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003, s. 467 – 486. Eduard PAVLÍK: Reformácia a protireformácia v Spišskej Magure. In: *Z minulosti Spiša*, vol. 12. Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2004, s. 41 – 58. *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei : Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge*. Ed.: Karl SCHWARZ a Peter ŠVORC. Wien : Evangelischer Presseverband, 1996, 281 s. Marian GOTKIEWICZ: Reformacja i kontreformaacja na Spiszu. In: *Nasza Przeszłość*, roč. 7, 1958, s. 73 – 94. Daniel VESELÝ: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2004, 384 s. *Acta Collegii Evangelici Prešovienis*, vol. 2 : *Reformácia na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Ed.: Ferdinand ULIČNÝ. Prešov : Biskupský úrad Východoslovenského dištriktu ECAV na Slovensku, 1998, 180 s. Ján KVAČALA: *Dejiny reformácie na Slovensku (1517 – 1711)*. Liptovský sv. Mikuláš : Tranoscius, 1935, 303 s. Karl SCHWARZ: Die Reformation in der Zips. In: *Spiš v kontinuite času : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Ed.: Peter ŠVORC. Prešov, Bratislava a Wien : Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut Wien, 1995, 388 s.

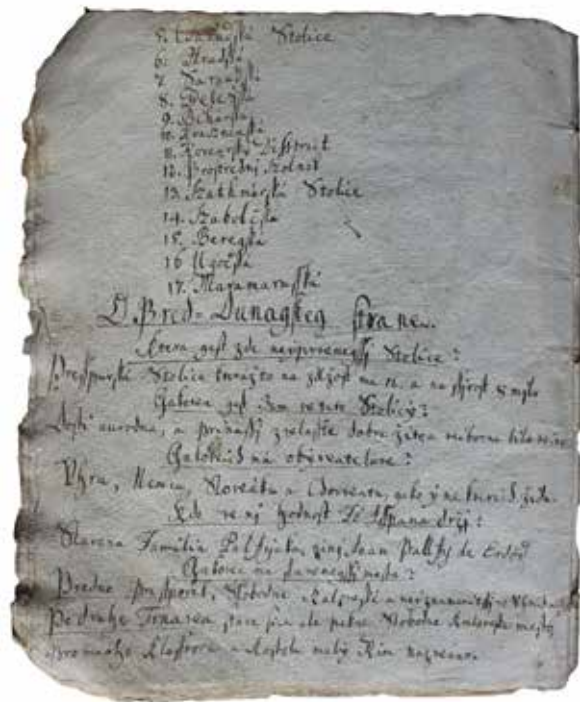
⁴⁸ Janka MÁRIÁSSYOVÁ: Korene rodu Mariášovcov. In: *Pokoj a dobro : Katolícky časopis farnosti Markušovce*, roč. 5, 2003, č. 4. Štefan PISOŇ: *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin : Osveta, 1973, s. 227. Takéto údaje sa vyskytujú v rôznych obmenených podobách vo viacerých printových i internetových textoch, no ani v jednom prípade nie sú doložené žiadnymi relevantnými archívnymi dokumentmi. Ich výpovednú hodnotu preto treba nateraz brať opatrne.

⁴⁹ Jozef Hvišč: Význam Spiša pre vývin slovensko-poľských literárnych vzťahov (do roku 1848). In: *Terra Scepusiensis*, s. 697 – 704 (tu s. 698). Švajpolt Fiol podľa dostupných údajov založil tlačiareň v Krakove v roku 1483 s finančnou podporou Jána Turzu. V roku 1491 tu s pomocou autora matice cyrilských písmen Rudolfa Borsdorfa vydal prvé cirkevno-slovenské tlačie *Osmoglasnik (Oktoich)* a *Časoslovec*, čo v samotnom Krakove vyvolalo rozporuplné reakcie. Krakovský biskup ho predvolal pred cirkevný súd, ktorý ho uznal vinným zo šírenia herézy. Keď sa v roku 1492 dostal z väzenia, zdá sa, že presťahoval (či už sám alebo jeho syn) krakovský podnik do Levoče, nič bližšie však o jeho činnosti v Levoči nevieme. Bývajú mu pripisované i tlačie *Psaltir s Vozsledovanijem*, *Triod postnaja* a *Triod cvětnaja*, ktoré dnes patria k najvýznamnejším slovenským inkunábulo. Viac pozri Martin HOMZA: Fiol Švajpolt/Sebald Vehl/Sebald Vayl (? – 1525 Levoča?). In: *Historia Scepusii* 1, s. 522.

⁵⁰ Vojtech BREZA: *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava : Univerzitná knižnica Bratislava a Matica slovenská, 1997, 214 s. (tu s. 35 – 36 a 78 – 81).

priestor i slovenským tlačiam, resp. slovacikám (Tranovského *Cithara Sanctorum*, Jacobeove *Viva Gentis Slavonicae delinatio* či Sölöšihu *Cantus Catholici*, od roku 1640 vychádzali uňho i slovenské kalendáre Davida Frölichu). Podporou slovenských tlačí sa stal známy predovšetkým jeho syn Samuel Brewer, ktorý tlačiareň viedol v období rokov 1665 – 1699 a istý čas zastával i funkciu levočského richtára. Dokazujú to slová Daniela Sinapia-Horčičku z Predhovoru k jeho knihe *Perlička dítek Božích*, podľa ktorých Samuel Brewer citlivo vnímal nedostatok slovenských kníh (predovšetkým náboženského obsahu) a snažil sa túto situáciu zmeniť.⁵¹ Za jeho pôsobenia pripravila tlačiareň na vydanie okrem iných aj štvorjazyčný Komenského *Orbis pictus* s drevorytmi Jonáša Bubenka, pričom pôvodný český text je vo vydaní z roku 1685 značne slovakizovaný. Hlavným redaktorom tlačiarne bol v tom období práve spomínaný Daniel Sinapius-Horčička. Posledným majiteľom tlačiarne z rodiny Brewerovcov bol mladší syn Samuela Brewera Ján, ktorý stál na jej čele v období rokov 1715 – 1752.⁵² V tom čase sa tu tlačili napríklad i prvé noviny v Uhorsku *Mercurius veridicus ex Hungaria* či diela Mateja Bela *Grammatica latina* a *Institutiones lingue Germanicae*.

Vráťme sa však k počiatkom slovenskej kníhtlače. Novo sformulované zásady reformovaného kresťanského (Luterovho) učenia a programový dôraz na používanie ľudového jazyka v bohoslužobnej praxi a náboženskej sfére ako takej, dali podnet k vzniku celého radu slovenských evanjelických katechizmov, ktoré sa tak stali najstaršími tlačenými knihami určenými pre Slovákov. S územím Spiša sú spojené predovšetkým dva z nich. Najstarším slovenským katechizmom a vôbec najstaršou po slovensky tlačenou knihou je podľa údajov uvedených na titulnom liste *Katechismus, To gest: Kratičké obsazenj a wyklad předních Čzlánkůw Wirij a Náboženstwij Křestijanského D. Martina Luthera* vydaný v bardejovskej tlačiarne tamojšieho rodáka Dávida Gutgesela.

Obr. 13. XXX

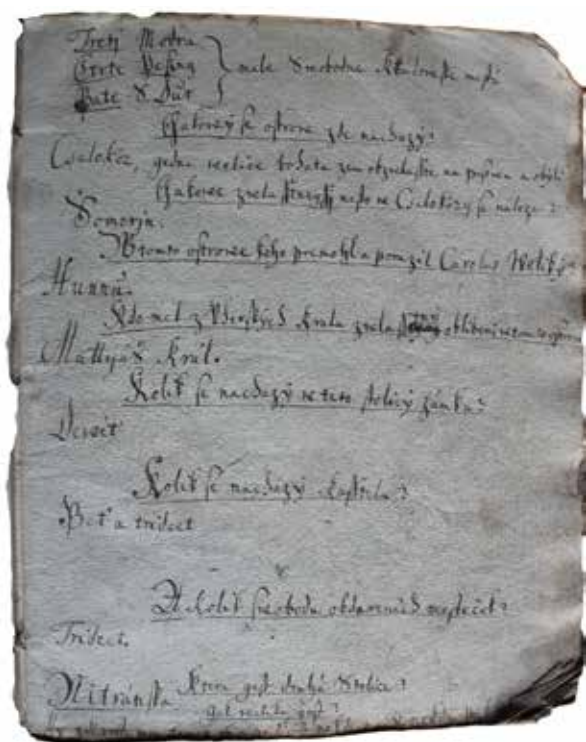
D. Gutgesel bol v tej dobe jedným z mála tlačiarov na území Slovenska, ktorý mohol tlačiť vo všetkých štyroch jazykoch, ktoré sa vtedy v Uhorsku používali – latinčine a maďarčine, ale vďaka sade gotického typu písma, ktoré vlastnil aj v nemčine a slovenčine.⁵³ Katechizmus, ktorého prekladateľa ani pôvodcu nepoznáme, nevyšiel na Spiši. Teritoriálna blízkosť Bardejova, ako aj všestranné obchodné i spoločenské kontakty oboch regiónov však dávajú spoľahlivý predpoklad, že sa jeho používanie rýchlo rozšírilo aj na celé spišské územie. Bolo to v období, keď sa evanjelická cirkev na Slovensku ešte len formovala a nemala vytvorené svoje štruktúry. To sa podarilo (aspoň pre veľkú časť územia Slovenska) až na tzv. Žilinskej synode, ktorá sa konala 28. – 30. marca 1610.⁵⁴ Zrejme

⁵¹ Daniel SINAPIUS: *Perlička Dytek Božych*, s. 8. Bližšie pozri našu analýzu diela Daniela Sinapia-Horčičku.

⁵² Vojtech BREZA: *Tlačiarne na Slovensku*, s. 80.

⁵³ Gabriela ŽIBRITOVÁ: Najstaršie slovenské katechizmy : Vydavateľsko-tlačiarenská problematika. In: *Kniha 2001 – 2002*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 371 – 381 (tu s. 371).

⁵⁴ Žilinskej synody sa zúčastnili zástupcovia evanjelikov z desiatich preddunajských stolíc, ktorí sa sformovali v samostatnú cirkevnú organizáciu nezávislú od právomoci katolíckeho duchovenstva. Vznikli tu tri superintendencie na čele so Slováckmi – Bytčianska (Trenčianska, Oravská a Liptovská stolica) na čele so superintendentom Eliášom Lánim, Breznianska (Turčianska, Novohradská, Zvolenská a Hontianska stolica) na čele so superintendentom Samuelom Melíkom a Bojnická (Bratislavská, Nitrianska a Tekovská stolica) so superintendentom Izákom Abrahamidesom. Novšie vyšiel rozsiahly rozbor spoločne s faksimile, prepisom a prekladom uznesení synody *Akty a závery – Zákony a ustanovenia Žilinskej synody z roku 1610 : Faksimilné vydanie originálnej listiny*. Ed.: Miloš KOVAČKA. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav v Martine, 2010, 112 s.

Obr. 14. XXX

už tu si jej najvyšší predstavitelia uvedomili potrebu nového vydania Luterovho katechizmu, ktorý by sa stal akýmsi normatívnym dokumentom, jednotným súhrnom hlavných zásad teraz už oficiálne sformulovanej konfesie. Najväčšiu zásluhu na jeho preklade má zrejme Eliáš Láni, no v záujme väčšej autority nového katechizmu vyšiel nakoniec po schválení na spoločnej schôdzke v Bytči v roku 1612 ako spoločné dielo všetkých troch evanjelických superintendentov – Eliáša Lániho a spolu s ním i Samuela Melíka a Izáka Abrahamidesa.⁵⁵ Je zaujímavé, že sami autori jazyk, do ktorého prekladali nazvali českým: „Protož y mi nehodny Služebnycy Božy chtěli gsme tomu práwě Křestianskému skutku Wassymil. a té prácy, rukau swých podati a tymto wydánjm na swětlo w Jazyku Českém Katechyzmu swateho, Wassýmil. dedykovaného, napomocni býti.“⁵⁶ Z dnešného pohľadu ide o češtinu s odchýlkami od českej normy k živému slovenskému jazyku,

ktorá sa však na Slovensku používala funkčne ako jazyk administratívno-právnej agendy, ale i náboženského života slovenských evanjelikov a v mnohých prípadoch je preto označovaná (a nie neoprávnene) samotnými autormi ako slovenčina. Povšimnutiahodná a nie náhodná je dedikácia celého katechizmu „Wasseg Wělikomožnosti Pánu Otcu a Pánj Matky Slawneg Paměťj. Oswijcenému Pánu Gijrijkowj Turzo, hrabetj na Orawě Slobodnému Pánu na Bytči: a Lietawě, Pánu Palatinusowj toho času Králowstwj nassého Slawného Vherského a Alžbethe Zobor ze Swatého Michala gehu Oswjcenostj wernég Manželce“. Juraj Turzo sa významnou mierou zaslúžil o zvolanie synody v Žiline (bol fakticky jej organizátorom) a tým i kreovanie evanjelickej cirkevnej organizácie na Slovensku, ktorej bol verným protektorom. Ak nadviažeme na naše predchádzajúce analýzy, môžeme tiež dodať, že bol predstaviteľom ďalšej generácie rodu Turzovcov, ktorý používal slovenčinu nielen v administratívnych a hospodárskych záležitostiach, ale dokonca i v súkromnej korešpondencii (zachovali sa jeho slovenské listy manželke Alžbete). Navyše, ako sme už taktiež spomenuli, vystupoval Juraj Turzo aktívne ako arbiter (a zástanca Slovákov) v národnostných sporoch v zmiešaných mestách (známe sú napríklad tzv. Turzovské dohody z Banskej Bystrice). Starší bádatelia (B. Bálent a iní) sa prikláňali k názoru, že i katechizmus z roku 1612 bol vytlačенý v Bardejove, avšak novšie výskumy naznačujú, že to nebolo možné, pretože pôvodná tlačiareň Dávida Gutgesela už nepracovala a nový podnik Jakuba Klösa až do roku 1616 nevlastnil typ gotického písma, ktorým sa tlačili nemecké a slovenské texty a preto knihy v týchto jazykoch tlačiť nemohol.⁵⁷ Eva Šefčáková podrobnou analýzou použitých drevorytov, ale aj na základe iných početných zhôd s olomouckými tlačami pomerne vierohodne dokázala, že katechizmus z roku 1612 bol produktom kníhtlačiarne Jiřího Handle v Olomouci.⁵⁸

Dôvodom prečo sa tak podrobne venujeme tlači z roku 1612 i napriek tomu, že jej vznik sa neviaže s územím Spiša, ani so žiadnym príslušným regiónom, je prostý fakt, že užívanie tohto

⁵⁵ Faksimilné vydanie oboch katechizmov spoločne s úvodnou štúdiou pripravil Boris BÁLENT: *Bardejovské katechizmy z rokov 1581 a 1612*. Turčiansky svätý Martin : Matica slovenská, 1947, 139 s.

⁵⁶ Citované podľa Elena KRASNOVSKÁ: *Od Bardejovského katechizmu po prvý slovenský preklad Biblie*. In: *Knihy 2003 – 2004*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004, s. 99 – 108 (tu s. 99).

⁵⁷ Gabriela ŽIBRITOVÁ: *Najstaršie slovenské katechizmy*, s. 373.

⁵⁸ Eva ŠEFČÁKOVÁ: *Ilustrácie vydání Katechizmu doktora Martina Luthera z rokov 1612, 1617(?) a 1634 ako určujúci znak ich proveniencie*. In: *Knihy 2000 – 2001*, s. 440 – 456 (tu s. 443).

katechizmu sa predovšetkým po synode v Spišskom Podhradí⁵⁹ 21. – 23. januára 1614 iste rozšírilo aj na spišské a šarišské evanjelické zbory. Predovšetkým sa však katechizmus z roku 1612 stal východiskom pre nové, značne rozšírené a doplnené vydanie, ktoré v roku 1634 pripravil Daniel Pribiš (okolo 1580 – 1645), kňaz v Spišskom Hrhove.⁶⁰ Tlač z roku 1634 nie je len samotným prekladom katechizmu, ktorý, ako sám D. Pribiš priznáva, prevzal z pôvodného diela už spomenutých troch superintendentov z roku 1612, ale sám ju doplnil o tri samostatné nábožensko-výchovné spisy (o spôsobe modlenia, poučenie o spovedi či chvále Boha) a predovšetkým o viacero duchovných piesní, zväčša slovenského pôvodu. O osobnosti Daniela Pribiša sa toho dnes vie len málo. Pôsobil ako evanjelický pastor v Pribiline, neskôr sa stal farárom v Spišskom Hrhove a seniorom evanjelického bratstva pôsobiaceho v oblasti dolného Hornádu.⁶¹ Je zaujímavé, že hoci D. Pribiš pôsobil na panstve rodu Hrhovských (Görgy) v Spišskom Hrhove, oporu (finančnú a s veľkou pravdepodobnosťou aj morálnu) pri vydávaní svojho diela našiel u Kataríny Turzovej, dcéry často spomínaného palatína Juraja Turzu a manželky Štefana Tökölyho st. z kežmarského šľachtického rodu.⁶² Rod Hrhovských (pôvodne nemecký/saský šľachtický rod) musel však podporovať Pribišove proslovenské aktivity (keďže mal patronátne právo nad kostolom v Hrhove a Daniel Pribiš sem ako kazateľ prišiel

na jeho pozvanie). Odpoveďou na otázku, prečo sa potom D. Pribiš neobrátil na svojich patrónov aj pri vydávaní katechizmu je zrejme finančná situácia Hrhovských, ktorí si takú nákladnú tlač s veľkou pravdepodobnosťou nemohli dovoliť. Pribišov katechizmus vyšiel tlačou, ako inak, v tlačiarni Vavrinca Brewera (údaj sa nenachádza ako obyčajne na titulnom liste, ale je vsunutý do samotného textu práce). Ak vezmeme do úvahy, že nemalú časť práce Daniela Pribiša tvorila zbierka náboženských piesní, vyznieva nie celkom náhodne, že už o dva roky neskôr v tej iste tlačiarni vychádza zbierka piesní Juraja Tranovského *Cithara sanctorum*, ktorá predstavuje vrchol systematickej práce evanjelických duchovných nad vlastným kancionálom (ako sme to naznačili v predchádzajúcich kapitolách). Katechizmus z roku 1634 možno v tomto kontexte akiste chápať ako predstupeň k dovŕšeniu týchto snáh, ktorý otváral cestu k definitívnemu vydaniu prvého slovenského evanjelického spevníka.

Za povšimnutie stojí, že zatiaľ čo Eliáš Láni, Samuel Melík a Izák Abrahamides označili jazyk svojho katechizmu ako český, Daniel Pribiš označil ten istý text ako „z nemeckého yaziku na slowénsky preložený“. Ide tu o príznačný jav svojej doby, kedy používatelia českého jazyka, ktorý pragmaticky a funkčne nahrádzal spisovný jazyk Slovákov, ho označovali ako jazyk slovenský. Zaujímavovo vyznieva i jazyková analýza a predovšetkým vzájomné porovnanie jazyka

⁵⁹ Synodu v Spišskom Podhradí zorganizoval Krištof Turzo, spišský župan, predstaviteľ spišskej línie rodu Turzovcov a vzdialený príbuzný Juraja Turzu. Vytvorila sa na nej cirkevná organizácia pre evanjelických veriacich vo východnej časti dnešného Slovenska. Bola zriadená samostatná spiško-šarišská superintendencia (na jej čele stál Štefan Xylander Holtzman, pastor v Spišskom Podhradí a v rokoch 1611 – 1615 senior vtedy už evanjelického Bratstva 24 kráľovských pastorov) a rovnako superintendencia pre päť slobodných kráľovských miest (Košice, Prešov, Levoča, Bardejov, Sabinov) na čele so superintendentom Petrom Zablerom, levočským pastorom (ako senior bratstva pôsobil v období rokov 1607 – 1611, 1610 – 1616, 1619 – 1621 a naposledy v rokoch 1632 – 1634). Závety synody a zvolených superintendentov osobitnou listinou potvrdil i palatín Juraj Turzo. Pozri *Terra Scepusiensis Terra Christiana 1209 – 2009 : Katalóg výstavy*, č. 3.1.49. www.spisskemuzeum.com/3149.html Synodu v Spišskom Podhradí reflektuje aj známa kronika levočského mešfana Gašpara Haina *Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung Zusammen getragen der Lieben Posterität zu nachricht von Caspar Hain*, avšak za miesto jej konania určuje Levoču. *Hain Gáspár Lócsei krónikája*. Ed.: Jeromos BAL, Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN. Levoča : Reiss Józ. T. Könyvnyomó intézete, 1911 – 1913, (tu s. 150: „Ist in vnser Stadt Leütsch eine versammlung von den 5 freyen Städten, alsz von den Geistlichen vnd Weltlichen Herrn gehalten worden. In dieszer Vesammlung ist der Herr Magister Petrus Zabler Pfarrherr allhie zu einen Superintendenten berwehlet, vnd vmb 9 vhr in vnser Christlichen Kirchenn confirmiret worden, Sind auch alsobald 2 Ordinanten oriniret.“).

⁶⁰ Daniel PRIBIŠ: *Katechismus D. M. Luthera z nemeckého yaziku na slowénsky preložený. Od Trech Super Attendentůw Roku 1612. Njny Znowu od Wysoce Vrozeneg a Welikomožnég Páňeg/ Pánj Kateriny Turzo=Groff Welikomožného/ a na Kessmarku Slobodného Panal Pana Tökölj Jsstwana Manželkj werneg/ vlastnym nakladkem obnoweny: Ku kteremu Pridáné gsu try knížčki: 1. Rosarium Animae. 2. O spůsobu Modlenj. 3. Pjsně Duchownij*. Levoča : Wawrinec Brewer, 1634. Hrhovskí Slováci mali už od 13. storočia rovnaké práva ako Hrhovskí Nemci. Obec sa postupne slovakizovala a nemecký Hrhov zanikol (bol asimilovaný). Pozri Martin HOMZA : Včasnostredoveké dejiny Spiša, in: *Historia Scepusii* 1, s. 186.

⁶¹ Viac o jeho osobe i samotnom katechizme v krátkom texte Osobnosti nášho mesta : Daniel Pribiš. In: *Nové Spišské hlasy*, roč. 8, č. 18, 5. mája 1998, s. 6.

⁶² Viac o osobnosti Štefana Tökölyho pozri heslo Stephanus I. In: Carolus WAGNER: *Analecta Scepusii Sacri et Profani*, vol. 4. Posenii et Cassovie : Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1778, s. 163 – 170.

katechizmov z roku 1581 a 1612. Elena Krasnovská podrobným rozborom základných modlitieb (*Otče náš* a *Verím v Boha*) zistila, že kým v staršom z katechizmov možno nájsť oveľa viac slovakizmov a dokladov prenikania živého slovenského jazykového vedomia do českej predlohy textu, tlač z roku 1612 omnoho dôslednejšie dodržiava českú pravopisnú normu.⁶³ Tieto lingvistické analýzy sú z nášho pohľadu ďalším, mimoriadne silným dôkazom správnosti v predchádzajúcich kapitolách formulovanej tézy o postupnom príklone (spôsobenom viacerými historickými, ale i ideovými okolnosťami) evanjelickej časti slovenských vzdelancov k češtine. A to nielen ako k sakrálnemu jazyku, ale aj ako jazyku literárnej či odbornej spisby. Opačné tendencie, a teda postupný systematický príklon k domácejmu slovenskému jazyku v jeho nadnárečovej kultúrnej predpisovnej podobe (predovšetkým jej západoslovenskému variantu, skôr označovanému aj ako „jezuitská slovenčina“) sú oproti tomu zjavné a viditeľné medzi katolíckou časťou slovenskej inteligencie – duchovenstva i šľachty. Rozhodujúcim pre takýto vývoj sa logicky stalo práve rekatolizačné obdobie.

Pokúsime sa v nasledujúcich riadkoch aspoň v náznakoch zachytiť význam slovenského národného elementu pre spišskú rekatolizáciu, ktorej nositeľmi boli najmä predstavitelia náboženských rádov a rehoľných komunít (jezuiti, františkáni – minoriti či piaristi). Keďže množstvo archiválií k danej téme nateraz prekračuje kapacitu našej práce, načrtujeme tieto procesy aspoň

na príklade osudov a činnosti najdôležitejšieho agensu týchto procesov, Spoločnosti Ježišovej.

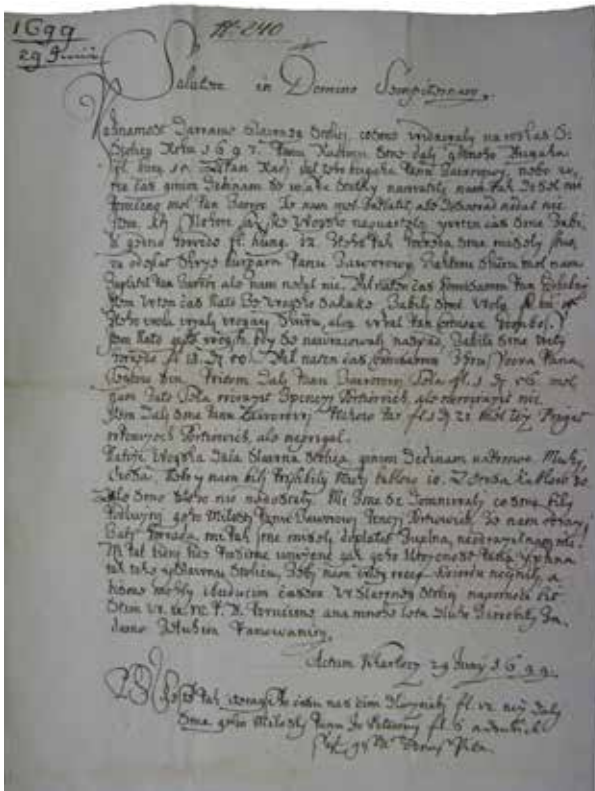
Prvý pokus usadiť otcov jezuitov niekde na Spiši prišiel pomerne skoro, už na začiatku 17. storočia. 13. augusta 1587 bol za varadínskeho biskupa so správou spišskej a jasovskej prepozitúry menovaný varadínsky biskup Martin Pethe de Hetes.⁶⁴ Napriek skutočnosti, že sa neskôr stal i kaločským arcibiskupom a uhorským miestodržiteľom, trávil relatívne veľa času práve na Spiši. Snažil sa o všestrannú duchovnú obnovu a rekatolizáciu zvereného územia a jednou z foriem malo byť práve pozvanie jezuitov na Spiš. Listinou z 21. septembra daroval prepošt pátrom Spoločnosti Ježišovej majetky bývalého kartuziánskeho Kláštora svätého Jána Krstiteľa na *Lapis Refugii*, a to dediny Arnutovce, Klčov, Tomášovce, viaceré vinice v Olaszliszke, ako aj nehnuteľnosti v Levoči, kam sa kartuziáni uchýlili v časoch husitského plienenia Spiša a kde si vybudovali nový kláštor. Adresátni tejto donácie boli členovia Spoločnosti Ježišovej, pátri Ján Ján Zanič (Zanitus) a Ján Krstiteľ Labbé.⁶⁵ Už o niekoľko dní, 8. októbra sa vybral v sprievode, spišského župana Krištofa Turzu, ktorý sa práve pôsobením Martina Pethe stal nakrátko katolíkom a dvoch jezuitských otcov do Levoče, aby od mesta vymohol budovy bývalej kartúzy a uviedol do nich jezuitov. Reakcia mešťanov však bola mimoriadne nepriaznivá. Podľa slov kronikára neskoršej spišskej rezidencie jezuitov „nechýbalo veľa a rozzúrení obyvatelia Levoče, ktorí boli proti tomuto zámeru, by boli pátrov i samotného arcibiskupa zasypali kameňmi“.⁶⁶

⁶³ Elena KRASNOVSKÁ: Od bardejovského katechizmu, s. 103. K podobným zisteniam dospela i Jana SKLADANÁ: Bardejovské katechizmy. In: *Knihy 2003 – 2004*, s. 92 – 98 (tu s. 94 – 95).

⁶⁴ Viac o osobe a činnosti Martina Pethe v úrade spišského prepošta pozri Vladimír OLEJNÍK: Spišskí prepošti od bitky pri Moháči po vznik Spišského biskupstva. In: *Z dejín spišského prepoštstva*, s. 129 – 157 (tu s. 139 – 140).

⁶⁵ Originál donácie v archíve levočských jezuitov. MOL. Budapest, E 152 (Acta Jesuitica), Coll. Leucoviense, doboz 33, fasc. 1, fol. 120r.

⁶⁶ *Synopsis Historiae Residentiae Scepusiensis Societatis Jesu ab ejus in Scepusium adventu*, s. 2. Kritickú edíciu, spolu s prekladom dnes nezvestnej kroniky podľa odpisu spišského kňaza, spisovateľa a historika Valentína Kalinaya pripravuje a postupne publikuje Vladimír Olejník. Doteraz prepísal, preložil a kritickým poznámkovým aparátom opatril časť kroniky do roku 1655. Vladimír OLEJNÍK: Synopsa dejín Spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš. In: *Acta Musaei Scepusiensis 2007*. Ed.: Mária NOVOTNÁ. Levoča : Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči, 2008, s. 113 – 148. Vladimír OLEJNÍK: Synopsa dejín Spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš, II. časť (1648 – 1655). In: *Acta Musaei Scepusiensis 2008*. Ed.: Mária NOVOTNÁ. Levoča : Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči, 2009, s. 239 – 286. Túto udalosť i následné niekoľkodňové neúspešné rokovania z pohľadu opačnej „strany barikády“ detailne opisuje i levočský kronikár Gašpar Hain. *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 131 – 134: „Ist allhie in diese Stad Leütch ankommen der Ehrwürdigen Martinus Pethj (welcher ein Legat des leidigen Teüffelsz war) Bischoff zu Raab in Nieder Vngarn, vndt Propst Capituli Sancti Martini bey Kirchdorff, zusambt Herr Christoph Thurzo von Zipszerhausze, der zeit Oberste Ispan dieser Graffschafft, welcher auch an Gott und seinen Wortt ist meineidig worden mit Mandaten von Ihr Königlichen Majestät. welche scharffe Mandata Er auch hatt einen E. E. Rath eingereicht, vnd begehret, dasz mann Ihnen die Kirche, Schulen, alte vnd Neüe Kloster Spittal vnd alle Kirchen gütter, sambt den Pfarrhoff einreümen solle vnd wolle. Auff solchen befelch hatt ein E. Rath sambt den Herrn Vormüenden keine Antwort geben, sondern einen auffschub begehret, damit Sie solches der gantzen löblichen bürgerschaft fürtragen könten, weil es keine privatsache, sondern die gantze bürgerschaftt angiehet vnd sich darüber beratschlagen...“

Obr. 15. XXX

Reakcia Levočanov priam ukázkovo zachytáva situáciu a atmosféru v spišských mestách, ktoré celkom podľahli vplyvu reformácie. Prepošť sa po päťdňových neúspešných rokovaníach s mestskou radou spoločne s jezuitmi stiahol späť na Kapitolu dúfajúc, že sa naskytné vhodnejšia príležitosť na realizáciu jeho plánov. Nasledujúce udalosti však ukázali definitívne stroskotanie zámeru na usadenie jezuitov na Spiši. Po vypuknutí Bočkajovho povstania musel dokonca ujsť zo svojej rezidencie na Spišskej Kapitule a v roku 1605 náhle zomrel. Napriek nepriaznivej situácii sa zachovali správy, že jezuiti z Kláštora pod Znievom, ktorý sme spomínali v súvislosti s úvahami

o založení slovanského kolégia, približne v tom istom období (v rokoch 1604 – 1605) viedli misie na Spiši.⁶⁷

Zdalo sa, že úspešnejší bude druhý pokus, keď vdova po spomínanom Krištofovi Turzovi, Zuzana Erdödyová, ktorá si napriek niekoľkonásobným konverziám svojho manžela zachovala katolícku vieru, pozvala po jeho smrti v roku 1623 jezuitov opätovne na Spiš a ponúkla im priestor na Spišskom hrade. Na túto misiu bol vyslaný páter Martin Kaldi (Káldy), vynikajúci kazateľ a Ján Sölöši. V priebehu jedného desaťročia sa im podarilo, že dediny patriace pod správu Spišského hradu, o ktoré sa starali a do ktorých chodievali kázať – Žehra, Bijacovce, Dúbrava, Polanovce a Domaňovce sa zriekli evanjelického vyznania a navrátili sa ku katolicizmu. Úspešne sa rozvíjajúcu misiu zmarila smrť Martina Kaldiho v auguste 1632 a najmä mecénky jezuitov, Zuzany Erdödyovej o rok neskôr. Jezuiti boli nútení zo Spiša znovu odísť.⁶⁸ Keďže hlavným nástrojom pátrov Spoločnosti Ježišovej boli v tomto období kázne, je viac ako isté, že sa dedinskému ľudu neprihovárali po latinsky, ale snažili sa ho osloviť v reči, ktorej rozumel a ktorá mu bola blízka. Dá sa teda predpokladať (hoci pramene o tom v tejto súvislosti mlčia), že jezuiti na spišských misiách kázali zväčša po nemecky a po slovensky. Zodpovedala by tomu aj formujúca sa „misijská politika“ či stratégia novozriadenej rímskej Kongregácie pre šírenie viery, ktorá za účelom čo najadekvátnejšej prípravy rehoľníkov na misijnársku prácu, vydala dekrét o zavedení štúdia ľudových jazykov v rehoľných kláštoroch.⁶⁹ Zrejme s týmto krokom súvisí (a do rovnakého časového obdobia spadá) aj iné (v dostupnej literatúre žiaľ nedatované) nariadenie kongregácie, a síce aby sa v službách katolíckej reformy používal jazyk miestneho zafarbenia.⁷⁰

Ukazuje sa, že prepojenie rekatolizačného a národného princípu sa otcom jezuitom podarilo plne

⁶⁷ Ivan CHALUPECKÝ: Spiškokapitulskí jezuiti a rekatolizácia na Spiši. In: *Viera a život : Časopis pre kresťanskú orientáciu*, roč. 9, júl 1999, č. 3, s. 225 – 235 (tu. s. 229).

⁶⁸ *Synopsis Historiae Residentiae Scepusiensis Societatis Jesu ab ejus in Scepusium adventu*, s. 2 – 3.

⁶⁹ Viera MORIŠOVÁ: Z prameňov Kongregácie pre šírenie viery v Ríme a dejinám rekatolizácie na Slovensku v 17. a 18. storočí. In: *Slovenská archivistika*, roč. 34, 1999, č. 2, s. 89 – 99 (tu s. 93). Kongregáciu pre šírenie viery zriadil v roku 1622 v Ríme pápež Gregor XV. Zodpovedala za šírenie viery vo svete. Úlohou kongregácie bolo usmerňovanie práce na obrátení členov reformných cirkví a pastorácia medzi katolíckmi žijúcimi v protestantskom prostredí. Svoju misijnú činnosť kongregácia usmerňovala rôznymi dekrétmi, inštrukciami a listinami, tiež zbierala a vyhodnocovala podrobné správy o výsledkoch misií, ktoré jej často s menoslovom konvertitov každoročne podávali vyslaní členovia reholí.

⁷⁰ Eugen PAULINY: Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry. In: *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov : Sborník materiálov z konferencie Historického ústavu SAV*. Ed.: Ľudovít HOLOTRÍK. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s. 99 – 124 (tu. s. 112).

Spišská Kapitula, ktorá tieto majetky mala dlhodobo v držbe, sa ich v žiadnom prípade nechcela vzdať, čo vyvolalo dlhotrvajúce spory. Ešte v tom istom roku im napokon kapitula (za veľkého príspevnia a príhovorov spišského prepošta Ladislava Hoszutóthyho) uvoľnila starú budovu z roku 1510, nazývanú Kodria, v ktorej bol v tom čase hostinec. Za účelom konania bohoslužieb dostali do správy kaplnku *Corporis Christi* (Božieho Tela), ktorú k hlavnému spišskokapitulskému Kostolu svätého Martina dali pristaviť Zápoľskí ako svoju pohrebnú kaplnku. Jezuiti ponúknutý priestor náležite využili a prebudovali ho na školu, kde hneď v prvom školskom roku 1648/49 boli otvorené prvé štyri triedy šesťročného jezuitského gymnázia. Už v tom roku sa zača-

Obr. 18. XXX

li pri slávnostných akadémiách hrať divadelné hry, ktoré boli nielen dôležitou súčasťou vyučovacieho systému jezuitov, ale i prostriedkom komunikácie smerom navonok (s rodičmi študentov i s miestnym obyvateľstvom). Počas vianočných slávností v roku 1648 uviedol páter Pavol Šuhaj s úspechom a za veľkej účasti ľudu slovenskú hru.⁷⁴ Hoci archívne dokumenty spišských jezuitov sú na takéto údaje veľmi skúpe (vieme napríklad o slovenskom predstavení z roku 1665), dá sa predpokladať, že počas pedagogického pôsobenia otcov Spoločnosti Ježišovej či už na kapitule alebo neskôr v Levoči bolo takýchto hier odohraných viacero. Potom, čo bola misia na Spišskej Kapitule 2. októbra 1649 oficiálne a slávnostne vyhlásená za rezidenciu na čele s provinciálom Štefanom Gostonim, škola prešla viacerými stavebnými úpravami a viackrát bola rozširovaná. Svojimi vyučovacimi metódami, kvalitou učiteľov i výučby si postupne získala dobré meno i za hranicami Spiša. Existuje záznam, že sa vo vyučovanom procese používala i nemčina – v roku

1650 sa spomína program divadelného predstavenia pripravený bilingválne v latinčine a nemčine.⁷⁵ Je zaujímavé (najmä vzhľadom na fakt, že jezuiti zvykli bežne kázavať aj po maďarsky), že v Spišskokapitulskej škole sa zrejme aj vplyvom okolitého prostredia podľa všetkého maďarčina vôbec nepoužívala. Nepriamo o tom svedčí výrok kronikára z roku 1651: „No spišské školy sa iste kvôli liečivosti povetria, pôvabnej polohe a pohodliu miesta tak zanáčili šľachte a iným susedným i vzdialenejším obyvateľom, že svoje deti umiestňovali inam len kvôli tomu, aby sa naučili maďarský jazyk a kvôli štúdiu na vyšších školách.“⁷⁶

Vysokú úroveň jezuitského kolégia na Spišskej kapitule dosvedčujú i početné spory so Stanislavom Lubomirským, spišským a krakovským starostom, pod ktorého jurisdikciu spadalo i trinásť Poľskému kráľovstvu zálohovaných spišských miest. S. Lubomirský v roku 1642 zriadil v Podolínci školu podobného typu, gymnázium vedené otcami z mníšskej rehole piaristov.⁷⁷ Pedagogické aktivity jezuitov teda pociťoval ako konkurenciu a ohrozenie vlastných zámerov. Stanislav Lubomirský pod hrozbou trestov prísne zakázal svojim poddaným, aby posielali svojich synov do jezuitských škôl. Tí, ktorí neuposlúchli boli skutočne dovedení na Lubovniansky hrad a tam exemplárne potrestaní, či už žalárom alebo palicovaním a bitím.⁷⁸ Ešte presvedčivejším dôkazom o kvalite vyučovania na Spišskokapitulskom jezuitskom kolégiu je skutočnosť, že ho navštevovali i mnohí šľachtickí synovia, často aj z nekatolíckych rodov spoza hraníc Spišského komitátu, a tiež synovia vysokých krajských hodnostárov. Jasne to dokumentuje správa kronikára v tejto veci: „Do nášho kolégia poslal oboch svojich synov aj najosvietenejší pán Štefan Čáky. Ubytovanie im vo svojej rezidencii

⁷⁴ *Synopsis Historiae Residentiae Scepusiensis Societatis Jesu ab ejus in Scepusium adventu*, s. 9 – 11 a s. 14.

⁷⁵ *Synopsis Historiae Residentiae Scepusiensis Societatis Jesu ab ejus in Scepusium adventu*, s. 25.

⁷⁶ *Synopsis Historiae Residentiae Scepusiensis Societatis Jesu ab ejus in Scepusium adventu*, s. 27.

⁷⁷ Viac o tomto piaristickom gymnázii a jeho osudoch pozri napríklad Marian GOTKIEWICZ: Trzy wieki kolegium podolinieckiego (1642 – 1942). In: *Nasza Przeszość: Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, roč. 15, 1962, s. 83 – 113.

⁷⁸ Tieto spory a konflikty sa spomínajú na viacerých miestach anonymnej jezuitskej kroniky, pozri napríklad *Synopsis Historiae Residentiae Scepusiensis Societatis Jesu ab ejus in Scepusium adventu*, s. 15.

poskytol najdôstojnejší pán Matej Tarnoczi, ktorý u seba vydržoval takmer dvanástich synov šľachticov, predovšetkým heretikov, aby navštévovali naše školy.⁷⁹ Okrem Štefana a Ladislava Čákyovcov patrilo k najvýznamnejším žiakom kolégia i druhý syn uhorského palatína a kapitána Horného Uhorska, Ladislav Vešeláni. František Vešeláni zrejme vybral synovi školu na základe svojej vlastnej pozitívnej skúsenosti, keďže v mladosti sám navštévoval jezuitské kolégium v Trnave, kde aj konvertoval na katolícku vieru.

Ukazuje sa, že pedagogická činnosť jezuitov je veľavravnou prototypom vzájomnej integrácie vzdelávania a rekatolizačného pôsobenia (alebo vo všeobecnosti výchovy v a ku katolíckej viere) spojenej s národným elementom. Jednou z vrcholných činností, kde mohli žiaci prejavíť svoje nadobudnuté vedomosti boli dišputy. V roku 1655 viedli podľa správy kronikára starší i mladší študenti niekoľko školských filozofických dišput a tri verejné, z nich dve (pri Kristovom hrobe na Veľký piatok 13. apríla a na sviatok Kristovho Tela 14. júna) sa konali v slovenskom jazyku.⁸⁰ Ak už nie žiaden iný údaj, ale práve tento je jasným vyjadrením kvality jezuitskej formy slovenského jazyka, ktorý sa pri takýchto dišputách používal. Teológia sa totiž tradične pokladala za vedu vied. Použitie slovenského jazyka v takomto náročnom žánri je teda dôkazom jej vnútornej vyzretosti. Netreba dodávať, že práve takýto jazyk vnútorne koherentný a lexikálne bohatý a terminologicky presný je vhodným aj na preklad *Písma svätého*.

V roku 1671 sa pohli aj udalosti v Levoči. Zvýšený dôraz cisárskeho dvora na katolícku obnovu sa zanedlho prejavil aj vo všednom živote vzdialenejších častí monarchie. 26. apríla prišli do Levoče kráľovskí komisári, poverení prevziať kláštory pre katolíckych veriacich. Narazili tu však

znovu na tvrdý odpor vedenia mesta, ktoré bolo v rukách evanjelikov a vzájomné rokovania trvali až do 5. mája. V situácii, ktorá zrejme nespela k žiadnemu kompromisnému riešeniu rozhodli komisári, že bývalý minoritský kostol, ktorý po nútenom odchode františkánov z Levoče (podľa Viktora Greschika sa tak stalo v roku 1545). Istý čas slúžil slovenským evanjelickým veriacim, ktorí tu mali svojho kazateľa. Podľa údajov *Kroniky Gašpara Haina* bol v roku 1671 využívaný mestom už len ako skladové priestory. Preto bol otvorený násilím a daný do správy levočským katolíkom. Zanedlho, 12. júla 1671 bola budova kostola spolu s kláštorom minoritov v Levoči odovzdaná do užívania jezuitom, ktorí sa sem prisťahovali zo Spišskej kapituly a rýchlo sa pustili do úprav a prestavby získaných budov.⁸¹ Jezuiti ďalej v nasledujúcom roku jezuitské gymnázium zo Spišskej kapituly presťahovali do Levoče. Na kapitule zostala len rezidencia a nižšia (základná) škola. Hoci sa Ivan Chalupický neodvoláva na žiaden priamy prameň, prináša v tejto súvislosti zaujímavú informáciu, že v tejto nižšej škole sa až do zrušenia rádu sa vyučovalo výlučne po slovensky.⁸² Hoci vieme, že Gašpar Hain bol protestant, nakoniec sám sa veľmi tvrdo v niektorých výroch vyjadruje na adresu katolíkov a ich predstaviteľov, je zaujímavé, že v kontexte rekatolizačných aktivít vedených jezuitmi v Levoči z tohto obdobia nevynecháva ani informáciu o prvej (obnovenej) púti na Mariánsku Horu, ktorá sa konala 2. júla 1671 a zúčastnilo sa jej veľké množstvo ľudí (čo mimochodom odporuje jeho predchádzajúcim tvrdeniam, že Levoča a jej okolie boli výlučne evanjelické).⁸³ Táto informácia je dôležitá aj z toho dôvodu, že to boli práve mohutné púte na slovenskom území (Mariánka, Staré Hory, etc.), ktoré významným spôsobom napomohli pri zvyšovaní

⁷⁹ *Synopsis Historiae Residentiae Scepusiensis Societatis Jesu ab ejus in Scepusium adventu*, s. 18.

⁸⁰ *Synopsis Historiae Residentiae Scepusiensis Societatis Jesu ab ejus in Scepusium adventu*, s. 34.

⁸¹ Emil KRAPKA, S.J. a Vojtech MIKULA, S.J.: *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku* s. 131. Levočské udalosti opätovne pomerne podrobne opisuje i *Zipserische oder Leitschaverische Chronica* Gašpara Haina – Hain Gáspár Lócsei krónikája, s. 399: „Die 12 Julj, Ist dasz grosze Kloster, so den 5 Maij hujus Anni ist von denen Papisten vnsz vnd vnser Windischen Gemein entzogen worden, vnd bisz dato von Herrn Martino Scholtzanj Canonico Capitulj Scepusiensis verwaltet worden, denen P. P. Jesuiten übergeben worden, durch Herrn Basony Praepositum Capitulj Scepusiensis, vnd haben sich nicht wenig, die Franciscaner Münch mit denen Jesuiten wie man sagte, darumb gezancket, die letzteren es doch endlich erhalten: welche alsobalden den 27 hujus, dasz bauffällige Kirchengewölb daselbst eingebrochen, vnd auch sonst im Kloster zu bawen angefangen.“ Levočský archivár Viktor Greschik vo svojej kronike oproti tomu tvrdí, že Slováci mali v minoritskom kostole v Levoči svojich kazateľov až do roku 1673. Pozri VÍCTOR GRESCHIK: *Alt Leutschau in historischen Einzel-Darstellungen*, s. 110.

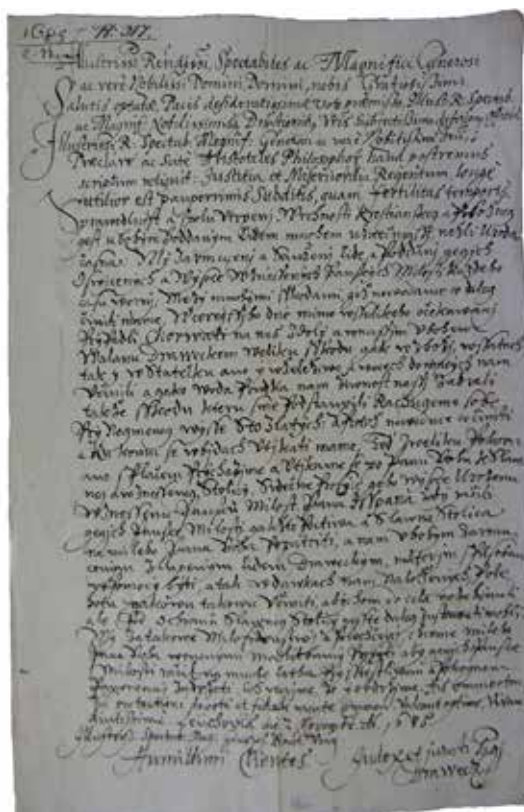
⁸² Ivan CHALUPECKÝ: *Spišskokapitulskí jezuiti*, s. 233. Odvoláva sa pri tomto tvrdení na peštiansky literárny časopis *Merkur von Ungarn*.

⁸³ *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 399: „Die 2 Julij am Tag Mariae Heimsuchung, haben die Catholischen Papisten, Ihr erste Procession ausz dem Kloster bisz zur Marien Kirch auff den Marienberg, zur Stadt hienaus, vnd Mittags wieder herein, mit groszem volck, von denen vmbliegenden Dörffern...“

sebavedomia slovenských katolíkov, či už to bolo uvedomením si ich skutočnej početnosti, alebo aj tým, že vďaka jezuitskej (ale nielen) intelektuálnej elite sa mohli identifikovať priamo s oficiálnymi prohabsburskými ideami ríšskej politiky.

Nemožno pochybovať, že jezuiti sa na Spiši zaslúžili o postupné rozbehnutie rekatolizačných aktivít, ktoré rok čo rok prinášali určitý stabilný počet konverzií. A zdá sa, akoby svojou činnosťou pritom zavádzali do praxe oficiálne koncepcie viedensko-ostrihomskej, ale i rímskej politiky, nabádajúcej využiť pri katolíckej duchovnej obnove jazyk ľudu ako jeden z jej prostriedkov. Možno sa tu len zamýšľať, nakoľko sa tvorcovia týchto oficiálnych konceptov inšpirovali úspechom samotného reformačného hnutia v jazykovej oblasti, ktoré priťahovalo ľudí svojou zrozumiteľnosťou. Alebo do akej miery tu šlo o sofistickovanú snahu poraziť protivníka jeho vlastnými zbraňami? Pokiaľ ide o slovenčinu, je zrejmé, že na Spiši pôsobiaci jezuitský pátri s ňou pracovali na viacerých úrovniach. Už od začiatku svojho pôsobenia (a to nielen na Spiši) vychádzali von zo svojich rezidiencií či misijných domov medzi dedinský ľud a v kázňach sa prispôbovali jeho reči. Zavádzanie ľudových jazykov možno pozorovať i v oblasti pre jezuitov dominantnej, a síce v školstve. Či už išlo o školské divadelné predstavenia alebo verejné dišputy, zdá sa, že vernakulárny jazyk sa objavoval predovšetkým v oblasti styku s verejnosťou, pri podujatiach, ktoré mali okrem vlastných žiakov osloviť i navonok, komunitu obyvateľov okolitých oblastí. Podobným spôsobom (možno s väčším podielom použitia poľštiny) pracovalo i piaristické kolégium v Podolínci. Nie je dôvod domnievať sa, že by ktorákoľvek rehoľná komunita pozvaná na Spiš (čo však rovnako platí aj pre iné oblasti) za účelom rekatolizačného pôsobenia, nepoužívala pri svojej činnosti jazyk ľudu, ktorý sa snažila osloviť. Kamalduli v tomto smere iste neboli výnimkou.

Skôr než tézovito načrtneme, ako sa pravdepodobne mohla vyvíjať situácia ohľadne prekladu *Písma Svätého* v samom kláštore v Lechnici, pristavme sa ešte v krátkosti pri analýze etnických

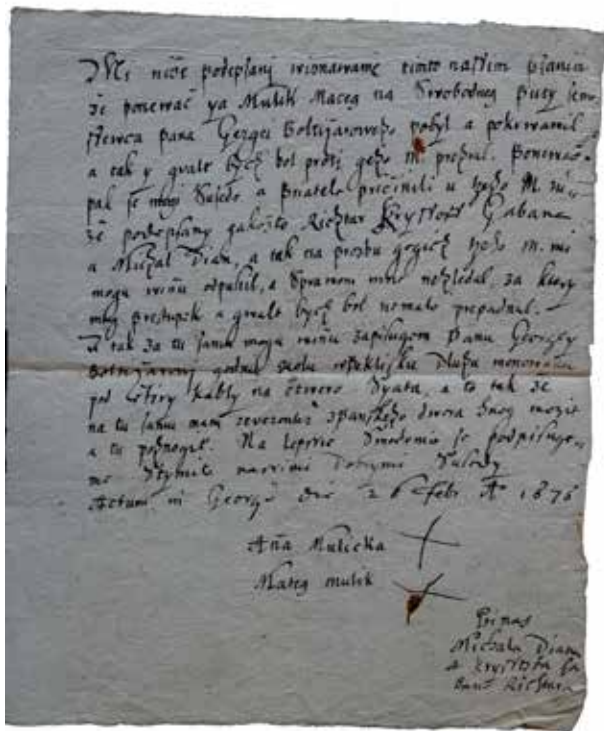

Obr. 19. XXX

pomerov, aké panovali na Spiši v čase príchodu kamaldulských mníchov. Dostatok informácií na hodnovernú rekonštrukciu nám poskytujú výsledky vizitácie všetkých farností spadajúcich pod jurisdikciu spišského prepoštva, ktorú v roku 1700 vykonal vtedajší spišský prepošt Ján Žigraj.⁸⁴

Obyvateľstvo slobodných kráľovských miest Levoče a Kežmarku bolo podľa jeho údajov v prevažnej miere nemecké (saské) a evanjelické. Slovenskí evanjelici mali však v Levoči v správe svoj vlastný kostol a pôsobil tu tiež slovenský katolícky kaplán, ktorý dochádzal aj do Ulože a Závady, levočských filiálok. V Kežmarku slúžila Slovákom kaplnka Panny Márie, z kežmarských filiálok uvádza J. Žigraj ako slovenskú len Krížovú Ves (zvyšné sú nemecké alebo ich etnicitu neudáva).

⁸⁴ Joannes SIGRAY: Visitatio Ecclesiarum Scepusiensium. In: *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*. Ed.: Josephus HRADSKÝ. Szepesváralja : Typis Dionysii Buzás, 1903 – 1904, s. 115 – 277. Ján Žigraj sa narodil v Stupave v roku 1654. Do úradu spišského prepošta nastúpil po odchode Ladislava Maťašovského do Nitry v roku 1696 a zastával ho až do svojej smrti 14. decembra 1718. Pred príchodom na Spiš pôsobil ako kanonik a veľprepošt vo Vespríme a generálny vikár v duchovných záležitostiach u biskupa Pavla Séchényiho. Ako spišský prepošt sa ukázal ako prísny zástanca rekatolizácie. Od spišského starostu (a správcu Poľskému kráľovstvu zálohovaných trinástich spišských miest) získal napríklad prísľub, že starostami jednotlivých miest môžu byť len katolíci. V Spišskom Podhradí usadil rehoľu Milosrdných bratov. Viac o ňom pozri CAROLUS WAGNER: *Analecta Scepusii Sacri et Profani* 3, s. 125 – 137. Novšie VLADIMÍR OLEJNÍK: Spišskí prepošti od bitky pri Moháči, s. 149 – 151.

Obr. 20. XXX

Spomedzi trinástich zálohovaných spišských miest (*Fraternitas seu Decanatus 13 Oppidorum regalium spectantium ad arcem Lublo*) si etnicitu uvádza len veľmi malá časť. V Spišskom Podhradí bolo síce podľa Žigrajovho zápisu len málo Slovákov, mali tu však v správe vlastný Kostol Najsvätejšej Trojice, kde slovenské omše v období konania vizitácie celebraval Ján (Johannes) Preis. Podobne v Spišských Vlachoch mali Slováci voľne k dispozícii menší Kostol svätej Alžbety. Bohoslužby zrejme viedol Slovák Ján Šimonovič, ktorý bol vikárom v hlavnom farskom Kostole svätého Jána Krstiteľa pri farárovi Nemcovi Jánovi Foxovi. V Spišskej Novej Vsi mali Slováci možnosť užívať Kaplnku svätého Pavla, no zrejme aj vplyvom dlhodobého poľského zálohu, bol tu kaplánom Poliak.

Gelnický banský okruh, oblasť spišských banských miest (*Fraternitas seu Decanatus Oppidorum montanorum*) je podľa J. Žigraja územím, ktorého

obyvatelia sú výhradne Nemci. Výnimkou sú len Žakarovce a Kojšov, kde žijú prevažne Rusíni. Faktom však je, že tam žilo stále početné slovenské obyvateľstvo.

Územie dolného toku Hornádu (*Fraternitas districtus inferiores fluvii Hernad*) bolo podľa všetkého v prevažnej miere územím slovenským. Azda len s výnimkou Krompách, kde mali väčší podiel Nemci a Vyšných Repáš, Brutoviec či Tepličky, kde žila zmiešaná slovensko-rusínska populácia, obyvateľmi všetkých ostatných sídiel boli Slováci. V Markušovciach bolo možné Slovákov najst skôr medzi poddanými roľníkmi, šľachta (Mariášiovci) bola maďarská a kalvínska. Je pritom zaujímavé, že aj keď mali Mariášiovci patronátne právo nad niektorými dedinami v tejto časti Spiša (okrem samotných Markušoviec aj Chrasť nad Hornádom a Matejovce nad Hornádom), ich obyvateľstvo bolo slovenské a J. Žigraj tu neudáva žiaden údaj o maďarskom farárovi či dokonca kalvínskom kazateľovi. Veľkú časť dedín v dolnohornádskej oblasti (Veľký Folkmar, Richnava, Slatvina, Žehra, Bijacovce, Bystrany, Olcnavá, Odorín, Danišovce i Domaňovce) mal pod patronátnym právom rod Čákyovcov. Keďže jeho členovia už viac ako polstoročie vyznávali katolícku vieru, dá sa predpokladať, že i kňazi, ktorých dosádzali do svojich farností, boli kňazmi katolíckymi. Menovite sa kňazi na týchto Čákyovských majetkoch spomínajú len dvakrát. V Slatvine sa konštatuje, že všetci obyvatelia sú Slováci, no farárom je tu Poliak Adalbert Sczechovics. Podobná bola situácia v Kluknave, kde žili napospol Slováci, ktorí tu mali k dispozícii Kaplnku svätej Anny⁸⁵ a farnosť spravoval kňaz sliezskeho pôvodu Matej (Matthaeus) Slonka.

V oblasti horného Hornádu (*Fraternitas districtus superioris fluvii Poprad*) bola etnická situácia o čosi pestrejšia. Čákyovci tu na rozdiel od dolnohornádskej oblasti mali pod patronátnym právom niekoľko dedín, ktoré boli podľa záznamov Jána Žigraja čisto nemecké – Harichovce, Smižany, Iliášovce, Kurimany či Spišský Štvrtok. V Hrabušiciach mala po patronátoch Čákyovcov žiť zmiešaná nemecko-slovenská komunita. Zaujímavé zoskupenie tvorili dediny Spišské Bystré,

⁸⁵ Kaplnku svätej Anny, známe pútnické miesto na Spiši vybudovali v roku 1650 jezuiti z rezidencie na Spišskej Kapitule na náklady Anny Vešeléniovej, prvej manželky spišského župana Štefana Čákyho. Ešte v tom istom roku začali tu organizovať púte. *Synopsis Historiae Residentiae Scepusiensis Societatis Jesu ab ejus in Scepusium adventu*, s. 20: „Tohto roku (1650) bola založená púť k prameňu svätej Anny, čo prinieslo neobvyčajný úžitok pre duše. S naším úsilím a na náklady najosvietenejšej pani Anny Vešeléniovej Čákiovej tam bol postavený kostol. Keď vznikol spor o to, kto by mal túto púť viesť, najdostojnejší pán biskup a spišský prepošť Tarnóczi ustanovil, že celá starostlivosť o púť a o kaplnku má byť navždy zverená našim pátrom.“

Kravany, Vikartovce a Vydrník, ktoré boli obývané čisto slovenským obyvateľstvom a spoločne patrili pod patronát Spišského Štiavnika, rovnako čisto slovenského (v tom čase ho spoločne so všetkými majetkami malo v správe jágerské jezuitské kolégium). Levočské kolégium jezuitov malo pod patronátom dediny bývalého kartuziánskeho kláštora na *Lapis Refugii* Spišské Tomášovce a Arnutovce, ktoré boli rovnako osídlené Slovákmi. Slovenské boli podľa výsledkov Žigrajovej vizitácie i ďalšie dediny pod patronátnym právom duchovných inštitúcií – Janovce pod patronátom Spišskej kapituly, ktorá spoločne s prepoštom spravovala i Slovákmi obývané Letanovce, ale i tie pod patronátom rôznych šľachtických rodín – Betlanovce, Vlková, Levkovce (dnes miestna časť Vlkovej), Abrahámovce a Pikovce.

Podobná bola i situácia v oblasti Horného Popradu (*Fraternitas districtus superioris fluvii Poprad*). Časť dedín, ktoré patronátnym právom spravovali rodiny Čákyovcov, Mariášiovcov, Berzeviczyovcov či Székelyovcov bola osídlená etnicky nemeckým obyvateľstvom – Veľký Slavkov, Nová Lesná, Mlynica, Huncovce, Veľká Lomnica, Žakovce i majetok rodu Mariáši Gerlachovce. Približne taký istý podiel dedín, rovnako pod patronátnym právom šľachtických majiteľov (Horvátovci, Budaházyovci, Okoličaniovci, ale i Mariášiovci), obývali Slováci – Švábovce, Svätý Ondrej, Gánovce, Lučivná, Mengusovce a Štrba. Podľa údajov Jána Žigraja mala jediná dedina v tejto oblasti zmiešanú slovensko-nemeckú komunitu (Batizovce) a jediná dedina – Spišská Teplica (osídlená Slovákmi) – bola pod patronátnym právom duchovnej inštitúcie – kláštora v Štiavniku.

Etnicky veľmi nesúrodo pôsobí opis územia okolo dolného toku rieky Poprad (*Districtus inferioris Poprad*). S výnimkou Výbornej, ktorú mal pod svojim patronátom Kežmarský hrad, ostatné dediny spadali pod patronátne právo rôznych šľachtických rodov (väčšia časť pod patronát rodiny Görgeyovcov). Jedinou čisto slovenskou dedinou v tejto oblasti bola Slovenská Ves a jej fília Vojňany. Časť obcí tvorilo slovenské obyvateľstvo spolu s Nemcami (Bušovce, Toporec, Výborná). V Lendaku žili pod patronátom Strážcov Božieho hrobu (božohrobcov) spoločne Slováci s Poliakmi. Ždiar bola podľa Žigrajových údajov dedinou

čisto poľskou; Malá Lomnica, Podhorany a Holumnica zas obcami čisto nemeckými. V Jurskom žili vedľa seba Nemci a Rusíni.

Prekvapivé sú údaje Žigrajovej vizitácie z oblasti Dunajca, kde podľa jeho tvrdení žilo čisto poľské obyvateľstvo.⁸⁶ Do tejto oblasti patrili i obce pod patronátnym právom Červeného Kláštora – Richvald, Lechnica, Lesnica a Spišská Stará Ves. Ako majiteľ červenokláštorského panstva sa tu výslovne uvádza nitriansky biskup a kancelár Uhorskej kráľovskej kancelárie Ladislav Maťašovský (Mattyasovsky).⁸⁷

Čisto rusínske obyvateľstvo zas podľa Žigraja žilo v obciach Poráč, Závadka, Helcmanovce, Slovinky, Olšavica a Nižné Repaše, ktoré spravovalo Bratstvo gréckokatolíckych uniátskych farárov (*Fraternitas parochorum ritus Graeci Unitorum*).

Sumárne možno povedať, že väčšina zo skúmaných 147 farností po jurisdikciou spišského prepoštstva bola podľa údajov Žigrajovej vizitácie aspoň čiastočne osídlená slovenským obyvateľstvom. Čisto slovenských obcí pritom bolo 49; obcí, kde žili Slováci spolu s Nemcami 11; dedín so zmiešaným slovensko-rusínskym obyvateľstvom 3 a jedna dedina, v ktorej vedľa seba žili Slováci s Poliakmi. Farností, kde aspoň časť obyvateľstva tvorili Slováci, bolo spolu 74, pričom v 5 z nich (Levoča, Kežmarok, Spišské Podhradie, Spišské Vlchy a Spišská Nová Ves) mali s dispozíciou aj svoj vlastný slovenský kostol.

Je zaujímavé, že Žigrajova vizitácia neobsahuje len obvyklé údaje o počtoch katolíkov a evanjelikov v jednotlivých sídlach, patrocíniách kostolov či miestnych farároch (dokonca i samotných kánonikov Spišskej kapituly), ale mnoho nie celkom bežných informácií, týkajúcich sa etnicity obyvateľov, prípadne konkrétnych kňazov i to, aký kostol má ktorá nácia aktuálne v užívaní. Tieto veľmi podrobné a neobvyklé údaje (otázka etnicity sa v nasledujúcich vizitáciách vôbec neobjavovala) dávajú priestor úvahám, že boli zbierané zámerne, s cieľom využiť ich do budúcnosti pri systematickej rekatolizácii prepoštstva, organizovanej na národnom princípe. Respektíve mali mapovať možnosti uplatnenia využitia chystaného prekladu Svätého Písma do slovenčiny. Akokoľvek jasnejšiu odpoveď nám na tieto otázky dá až ďalší archívny výskum.

⁸⁶ Joannes SIGRAY: *Visitatio Ecclesiarum Scepusiensium*, s. 246: „Incolae in toto hoc districtu sunt omnes Poloni.“

⁸⁷ Joannes SIGRAY: *Visitatio Ecclesiarum Scepusiensium*, s. 246: „... Dominum Rubri Claustri in valle S. Antonij, quod de facto possidet vna cum omnibus Bonis Illmus et Rdissimus Dnus Ladislaus Mattyasovsky Episcopus Nitriensis, et Cancellarius Hungarico Aulicus.“